

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

КОЧАРОВ ДМИТРО ОЛЕКСІЙОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри політології
та державного управління
д.політ.н., доцент
_____ Чальцева О.М.
« _____ » _____ 2022 р.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування

Кваліфікаційна робота

Наукові керівники:

Польовий М.А., професор кафедри
політології та державного управління,

д. політ. н., професор

Іваницька О.П., професор кафедри
політології та державного управління,

д. іст. н., професор

Оцінка: _____ / _____ / _____

(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____ (підпис) _____

Вінниця 2022

АНОТАЦІЯ

Кочаров Д.О. Державне управління в сфері політики пам'яті

У роботі автором визначено, що реалізація політики пам'яті стала об'єктом впливу з боку держави та громадянського суспільства, метою якого є формування національної пам'яті, що ґрунтується на ідеї соборності українських земель, спадковості національних військових традицій.

Кристалізація цієї мети, з одного боку, постала внаслідок загрози існуванню української державності, з іншого – в результаті усвідомлення об'єктивної потреби формування громадянської активності та соціальної єдності як основи демократичного розвитку держави. Як засіб впливу пам'ять становить інструмент патріотичної мобілізації, протистояння російській пропаганді, подолання радянських стереотипів суспільної свідомості. Крім того, вона є важливим ресурсом для легітимації європейського демократичного курсу України.

Ключові слова: історична політика, політика пам'яті, державність, модель державної політики пам'яті, національна безпека.

Бібліографія: 105 найм.

Kocharov D.O. Governance in the field of memory policy

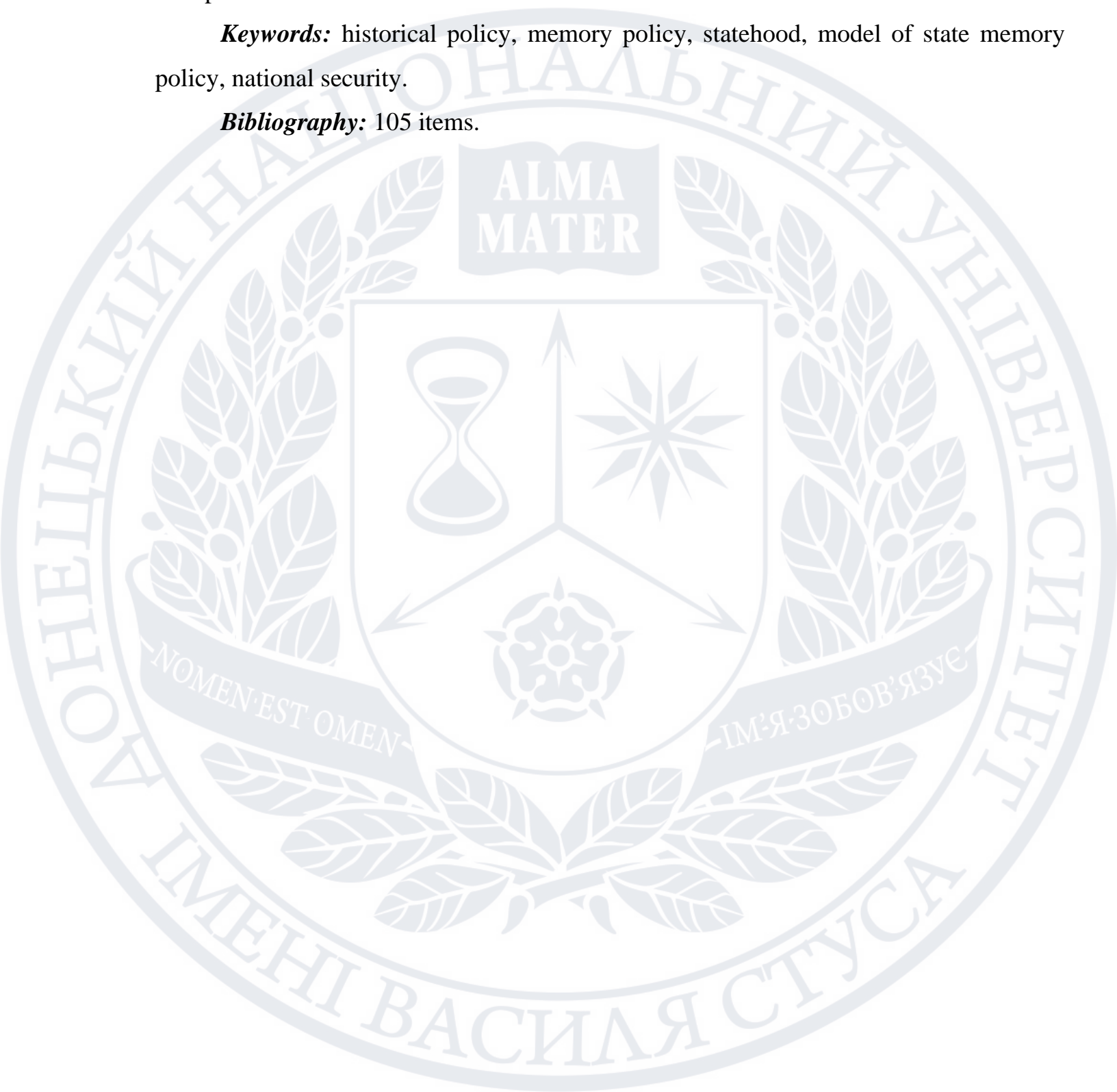
In the author's work, it is determined that the implementation of the memory policy has become an object of influence from the state and civil society, the purpose of which is the formation of national memory, which is based on the idea of the unity of Ukrainian lands, the heredity of national military traditions.

The crystallization of this goal, on the one hand, arose as a result of the threat to the existence of Ukrainian statehood, on the other - as a result of the awareness of the objective need for the formation of civic activity and social unity as the basis of the democratic development of the state. As a means of influence, memory is a tool of patriotic mobilization, resistance to russian propaganda, overcoming Soviet stereotypes

of public consciousness. In addition, it is an important resource for legitimizing Ukraine's European democratic course.

Keywords: historical policy, memory policy, statehood, model of state memory policy, national security.

Bibliography: 105 items.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ.....	10
1.1. Політика пам'яті: сутність та основні теоретичні підходи	10
1.2. Концептуальні засади та основні моделі державної політики пам'яті ...	17
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ.....	23
2.1. Основні державні інститути конструювання та реалізації політики пам'яті	23
2.2. Взаємодія громадських організацій з органами влади у реалізації державної політики пам'яті.....	49
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ	58
3.1. Політика пам'яті як невід'ємна частина системи національної безпеки держави.....	58
3.2. Особливості державного управління у формуванні моделі політичної пам'яті після 2014 року.....	68
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ОПРАЦЬОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	86

ВСТУП

Актуальність теми роботи. Політика пам'яті в Україні є однією з найголовніших сфер державного управління, що зумовлює необхідність демонстрації її концептуального розуміння, загального змісту, завдань, інструментів, механізмів, моделей та особливостей реалізації. Таке розуміння дозволяє визначити місце і роль відповідного суб'єкта реалізації політичної пам'яті в сучасній українській державній структурі. Отже, актуальність дослідження тенденцій розвитку історичної пам'яті України періоду незалежності та особливостей її використання в процесах політичного впливу визначається низкою взаємозалежних факторів теоретичного та прикладного характеру.

Українська держава сьогодні переживає важкі часи своєї історії, з гідністю відбиває численні безпекові виклики, які реально загрожують її суверенітету, незалежності і цілісності. Починаючи з 2014 р., спостерігається запекле змагання різних версій минулого – українське суспільство поступово виробляє свою власну модель політичної пам'яті, яка взможе консолідувати націю як цілісне політико-культурне утворення. Політика пам'яті постає як одна з найбільш актуальних проблем пострадянського і посттоталітарного розвитку Української держави, оскільки історія як пам'ять суспільства є не тільки дискурсивною практикою, а й виконує важливі завдання легітимації політичного режиму, «узаконюючи» державність, націю, інтереси груп та спільнот тощо. В умовах інформаційної війни, яка є невід'ємною частиною активної (з 2014 р., а з 24 лютого 2022 р. – гарячої) фази гібридної війни, що ведеться РФ проти України, політика пам'яті стає одним ключових напрямів боротьби, від успішності реалізації якої багато в чому залежить перемога в цій кривавій війні.

Стан теоретичної розробки теми. Ключовими при характеристиці сутності та основних теоретичних підходів при дослідженні політичної пам'яті стали наукові праці таких вчених як: О. Воляннюк, М. Гон, Я. Й. Грицак, А. Коника, А. М. Киридона, В. Расевича, Х. І. Федорищак, Ю. І. Шаповал та ін.

Дослідженням основних концептуальних засад та основних моделей державної політики пам'яті займаються: В. В'ятрович, О. Я. Волянчук, Я. Грицак, В. Кривошея та ін.

Нечисленні дослідження, в яких аналізуються основні державні інститути конструювання та реалізації політики пам'яті, представлені у роботах В'ятровича, В. Гриневич, Ю. Зернія, С. Пахоменка, М. Рябчук, В. Солдатенко, С. С. Троян, М. Телус, Ю. Шаповала, Т. В. Хітрової.

Важливе значення для розуміння взаємодія громадських організацій з органами влади у реалізації державної політики пам'яті. У цьому напрямі можна відзначити дослідження та О. Я. Волянчука Ю. В. Опалька.

Вивченням особливостей та перспектив державної політики пам'яті в Україні займалися такі автори як: . Л. Бабка, О. Д. Бойко, Н. Ф. Бугай, І. О. Валюшко, А. Киридон, С. Лунін, Ю. О. Ніколаєць, С. Полтавець, Ю. Рубан, О. Руда, О. Шевель, Г. М. Яворська та ін.

Незважаючи на широку представленість робіт з політичної пам'яті, практично відсутні дослідження особливостей та проблем здійснення державного управління у сфері політики пам'яті. Для більш успішного проблем здійснення державного управління у сфері політики пам'яті необхідна подальша систематизація теоретико-методологічних і прикладних підходів процесу реалізації державного управління у сфері політики пам'яті.

Мета дослідження – розкриття особливостей інституту політичної пам'яті, а також визначення інституційних механізмів реалізації політики пам'яті та виявлення особливостей та перспектив державної політики пам'яті в Україні.

Для досягнення поставленої мети автор вирішив **низку завдань а саме:**

- охарактеризувати сутність та основні теоретичні підходи при дослідженні політичної пам'яті;
- визначити основні концептуальні засади та основні моделі державної політики пам'яті;

- дослідити основні державні інститути конструювання та реалізації політики пам'яті;
- охарактеризувати взаємодію громадських організацій з органами влади у реалізації державної політики пам'яті;
- проаналізувати політику пам'яті як невід'ємну частину системи національної безпеки держави;
- виокремити особливості державного управління у формуванні моделі політичної пам'яті після 2014 року.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у процесі реалізації політики пам'яті.

Предмет дослідження – особливості державного управління в сфері політики пам'яті.

Методи дослідження. При написанні кваліфікаційної роботи було використано загальні та окремі методи та підходи політичних досліджень та аналізу. Зокрема, було використано структурно-функціональний аналіз, що дозволив визначити поняття, ознаки, суб'єкти, функції політики пам'яті.

Порівняльний аналіз дозволив виявити особливості реалізації державного управління у сфері політики пам'яті за різних президентів, починаючи 1991 року, також зазначений аналіз дозволив виявити характерні особливості моделей конструювання та реалізації державного управління у сфері реалізації політики пам'яті.

Системний підхід дозволив визначити *структурні елементи* політики пам'яті: характер, специфіку, функції, суб'єкти здійснення та об'єкти спрямування, мету, завдання, форми реалізації конкретної політики.

Також було використано ціннісний (представники якого політику пам'яті визначають як різноманітні суспільні практики і норми, пов'язані з регулюванням колективної пам'яті); інструменталістський підхід (представники якого трактують

політику пам'яті виключно як перманентну боротьбу за владу; конструктивістський підхід тлумачить політику пам'яті як нав'язану пам'яті і дозволену історію).

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що ефективність державного управління у сфері політики пам'яті в подальшому залежатиме від того чи збережеться сьогоднішній вектор загальнодержавної зовнішньої політики і як його похідна розвиток українського інформаційного простору, особливо в сегменті протидії ворожим інформаційним впливам.

Наукова новизна дослідження:

вперше

відзначено, що в умовах інформаційної війни, яка є невід'ємною частиною активної (з 2014 р., а з 24 лютого 2022 р. – гарячої) фази гібридної війни, що ведеться РФ проти України, політика пам'яті стає одним ключових напрямів боротьби, від успішності реалізації якої багато в чому залежить перемога в цій кривавій війні;

розглянуто діяльність президентів України з 1991 року щодо реалізації політики пам'яті;

удосконалено

поняття «політика пам'яті» – це політика держави, міжнародних урядових та неурядових організацій, політичних партій, громадських організацій та ініціатив, окремих політичних лідерів та громадських діячів у сфері конструювання спільних уявлень та оцінок минулого.

типи реалізації моделі політики меморіального примирення – агресивний чи конфронтаційний тип політики пам'яті; індиферентний, нігілістичний тип політики пам'яті; поблажливий та критично-полілогічний типи.

дістало подальшого розвитку

поняття «історична політика», «політика пам'яті»;

виокремлено стратегії та функції політики пам'яті;

визначено суб'єкти, що здійснюють політику пам'яті (інституціоналізовані та

неінституціоналізовані);

визначено політику пам'яті як невід'ємну частину системи національної безпеки держави.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть стати основою для подальшого дослідження поставленої проблеми, а також для практичної діяльності управлінців. Результати дослідження можуть бути використані як основа при реалізації політики пам'яті. Основні результати дослідження можуть бути імплементовані при підготовці спеціальних курсів у закладах вищої освіти.

Структура роботи складається із вступу, трьох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку джерел та літератури. Повний обсяг дослідження становить 97 сторінки. Кількість сторінок, не включаючи перелік джерел та літератури, становить 85 сторінок. Список використаних джерел включає 105 найменувань і займає 12 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

1.1. Політика пам'яті: сутність та основні теоретичні підходи

Трансформаційні процеси кінця ХХ ст. змінили акценти у підходах до вивчення і розуміння історичного минулого, зокрема в країнах Центрально-Східної Європи. Особливо великої актуальності набули питання, що стосуються спільної історії народів та держав, формування колективної пам'яті, конструювання нових моделей ідентичності. Сьогодні суспільство все більше усвідомлює зростання активності пам'яті. Пам'ять людства про своє минуле, виникнення, еволюцію, сьогодення одночасно об'єднує і роз'єднує його [82; 84; 85; 86; 87].

Характеризуючи широке коло питань, серед яких державна політика в сфері історії, репрезентація минулого, пам'ятні місця, культура пам'яті, історична свідомість, співвідношення історії і пам'яті, дослідники використовують такі поняття, як «історична політика» та «політика пам'яті».

На думку В. Расевича, перше є досить однозначним і часто використовується для означення політизації історії, показує її у вигляді одностороннього руху, притаманного усім суспільствам і в усі часи, тим самим намагаючись надати їй рис нормальності та невідворотності, фактично легітимізуючи інструменталізацію історії. Термін «історична політика» містить в собі такі негативні, а подекуди й недопустимі елементи, як намагання певних політичних сил використати владу для встановлення єдино правильних історичних орієнтирів і взагалі використання владних важелів для утвердження в колективній історичній свідомості певних ідеологем та кліше. З повною впевненістю можна стверджувати, що «історична політика» тою чи іншою мірою ведеться в усіх країнах, а рівень її бруталності залежить від функціонування демократичних інститутів держави [57].

Історичну пам'ять розглядають як «політичне розпорядження пам'яттю». Використання такого терміну несе з собою багато негативних конотацій, деякою мірою виключаючи певні позитивні аспекти явища. Говорячи про політику історичної пам'яті, маються на увазі процеси, що відбуваються через представників влади в ході її моделювання й реалізації контролю. Цими процесами є перетворення й реконструкція усталеної пам'яті та здійснення контролю над нею [97, с. 18].

М. Ціхоцькі розглядає історичну політику як неперервне стимулювання обговорення минулого через різні форми його інституціоналізації. Він наголошує, що ми в жодному разі не можемо залишити історію історикам. Пам'ять повинна залишатися живою субстанцією будь-якої політики, оскільки політика щодо минулого є політикою щодо сучасності [81, с. 42].

Я. Жарин стверджує, що кожного разу, коли ми відзначаємо річниці подій, ми зіштовхуємось з історичною політикою [105, с. 3]. Я. Крутика наголошує на тому, що коли ми говоримо про історичну політику, то маємо на увазі певні дії, які ми робимо як держава, спонукаючи громадськість до того, що для нас є важливим [88, с. 13].

Д. Гавін один з перших звернув увагу на взаємозв'язок між історичною та зовнішньою політикою. Він стверджує, що демократичним (і не тільки) суспільствам властива інтерпретація минулого задля досягнення певних політичних цілей. У вузькому значенні це бачення місця історичної пам'яті в межах політики, а у широкому – в публічному житті [83].

Л. Пастусяк стверджує, що історична політика означає невизначеність політики до історичного значення та історичного виміру, тому нам необхідно, говорячи про поєднання історичної та зовнішньої політики, зважати на минуле та історію стосунків з сусідніми державами [96, с. 57–58].

З вищезазначеного можна стверджувати, що предметом історичної політики є встановлення державних свят, ритуалів, патріотичних обрядів, визначення місць національної пам'яті, присудження відзнак, упорядкування назв вулиць.

Охоплюється нею і увесь комплекс музейної та меморіальної політики [36, с. 109].

Натомість термін «політика пам'яті» передбачає не тільки цілеспрямовану діяльність державних інституцій та груп істориків в історичній сфері, але й ініціативу «знизу», тобто у всій їхній взаємодії та багатоплановості. «Політика пам'яті» є набагато ширшим поняттям, яке включає в себе також «історичну політику». Оскільки до «політики пам'яті» ангажуються не тільки державні інституції, але й окремі суспільні групи, які формуються за різними критеріями, а отже, не варто цей складний і багатогранний процес звужувати до рівня політизації історії або ж лише до якоїсь конкретної цілеспрямованої діяльності в історичній сфері [57].

Політика пам'яті – це дійсний простір створення нових політичних відносин на основі трактування та репрезентації суспільного минулого; складна взаємодія низки суб'єктів, націлена на підтримку або перегляд окремих елементів суспільної пам'яті; сукупність дій, покликаних до погодження та взаємного прийняття різних інтересів у сфері інтерпретації минулого. У політиці пам'яті відображається досвід суспільства, актуальний стан його базових інститутів, його соціально-політична структура, співвідношення суспільних сил, переконання та оцінки державно-політичних лідерів. Сьогодні суспільна пам'ять більшою мірою є політичним проектом, ніж соціальною реалією чи наслідком колективного пригадування. Модифікація образів суспільного минулого може відбуватися не лише стихійно (внаслідок суспільних змін), але й цілеспрямовано, свідомо (як політика пам'яті). Предмет політики пам'яті є подвійним та передбачає, з однієї сторони, конструювання певної спільної пам'яті як системи колективних уявлень про минуле, з іншої – цілеспрямований вплив на індивідуальну пам'ять кожного громадянина [37, с. 325].

Завдання політики пам'яті можуть реалізовуватися як складова політичного менеджменту, спрямованого на соціальні (загальні) пріоритети, чи політичного маркетингу, мета якого – завоювання влади (приватні інтереси). До першої групи

належать такі завдання: створення національної ідентичності; уніфікація пам'яті різних моделей, зведення до несуперечності офіційного та неофіційного рівнів; подолання конфлікту інтерпретацій та трактування минулого; організація зусиль членів тієї чи іншої громади, захист і зміцнення громадських позицій; консолідація суспільства/нації, створення об'єднавчих символів; актуалізація соціально значущого досвіду минулого; демонстрація позитивних прикладів для подальшого спостереження; мобілізація населення на здійснення соціальних змін; підтримка внутрішньополітичної стабільності; залучення особистості та спільноти історичного досвіду. До другої групи можна віднести завдання, які прямо чи опосередковано стосуються політичної пам'яті: набуття, утримання чи перерозподіл влади; дезінтеграція / інтеграція суспільства; легалізація політичних акцій; компромісність ідейного супротивника; демонстрація спадкоємності / послідовності суспільно-політичного розвитку (при проведенні агітації); формування ціннісних орієнтацій і установок у політичній сфері [6; 8].

«Політика пам'яті» полягає в контролі правлячої еліти або панівної еліти над конструюванням знань (уявлень) про минуле, що досягається шляхом інтерпретації історії, організації масової історичної освіти (замовлення підручників, що містять офіційний курс історії для навчальних закладів), організація музейно-архівної бази, монументальна пропаганда, твори літератури та мистецтва, форми міфологізації (позначення державних свят, символів, пам'ятних знаків), топонімічні назви (перейменування населених пунктів, вулиць тощо), засоби масової інформації та ін. [31].

Ю. Шаповал вдало підкреслює: «Політика пам'яті є тим символічним ресурсом, який цілком допустимо використовувати, у тому числі і в процесі політичного й культурного суперництва еліт...» [77].

М. Гон наголошує, що політика пам'яті – це прагнення суб'єктів, що формують історичну пам'ять, сконструювати та використовувати її з метою створення «потрібного» синтезу сучасного й минулого [21, с. 269–270].

З вищесказаного можна зробити висновок, що розмаїття існуючих тлумачень поняття політики пам'яті можна розділити на такі підходи:

– ціннісний підхід, представники якого політику пам'яті визначають як різноманітні суспільні практики і норми, пов'язані з регулюванням колективної пам'яті; як свідому стратегію проектування образів минулого у планах на майбутнє; як публічний простір діалогу суспільних сил та істориків; у межах такого розуміння стверджується необхідність погодження конкуруючих інтересів у системі конструювання образів минулого, що постають з певної конфігурації політико-владних та суспільних відносин;

– інструменталістський підхід, представники якого трактують політику пам'яті виключно як перманентну боротьбу за владу; систему заходів, спрямовану на уніфікацію індивідуальних уявлень про історичне минуле до єдиної логіки історичного наративу;

– конструктивістський підхід тлумачить політику пам'яті як нав'язану пам'ять і дозволена історію; як створення критеріїв для відбору тих історичних подій, які варто зберігати у пам'яті, і тих, які потрібно з неї «стерти»; як символічний ресурс, який цілком допустимо використовувати, у тому числі і в процесі політичного й культурного суперництва еліт [19, с. 116].

Отже, політика пам'яті – це політика держави, міжнародних організацій, політичних партій, громадських об'єднань і рухів, окремих політичних лідерів та громадських діячів у сфері конструювання спільних уявлень та оцінок минулого. Таким чином логічно окреслюється коло суб'єктів політики пам'яті. Окрім вищеперелічених, до останніх також віднесемо істориків, очевидців тих чи інших подій минулого, представників засобів масової інформації, які, керуючись певними інтересами, використовуючи різні політичні засоби, виявляють себе у просторі політичного конструювання минулого [16, с. 122].

Сьогодні складно говорити про можливість досягнення спільності у розумінні і оцінках минулого. Втім науковці пропонують розглянути кілька

варіантів та способів провадження політики пам'яті. Використовуючи дослідження українського історика Я. Грицака, можна виокремити наступні чотири стратегії політики пам'яті:

- перша полягає у примусовому нав'язуванні власної версії пам'яті та забуття, вимагає великих централізованих ресурсів та може спричинити зворотній ефект;
- друга стратегія політики пам'яті проявляється у її відсутності, тобто байдужому ставленні держави до власного історичного минулого, та базується на вичікуванні всезагального забування конфліктних моментів кожним новим поколінням;
- третій спосіб – це відверте висміювання війн суспільної пам'яті, що однак суперечить українським ментальним рисам та специфіці національного характеру, вкрай гостро сприйнятливому до будь-яких жартів з приводу історії;
- до четвертої стратегічної позиції відноситься «пакт забуття» як досягнення мовчазної згоди між ворогуючими представниками різних версій історичного минулого заради відродження країни та збереження її цілісності [23, с. 232; 24].

Тому політика пам'яті розглядається як процес вибудовування співзвучних настроям епохи (і певним політичним силам) образів минулого, що здатний виконувати функції соціального захисту, мінімізувати травмуючий вплив сучасних реалій [77].

О. Волянук визначає такі функції політики пам'яті у суспільстві: 1) розв'язання суперечностей, що виникають між суб'єктами суспільно-політичного життя з приводу оцінок подій минулого; 2) інтеграція різних груп населення навколо спільної пам'яті, причому як спільної гордості, так і спільного каяття за минуле; 3) політична соціалізація особи шляхом долучення до єдиного історичного досвіду спільноти [16, с. 122].

Осмилення факторів, які здійснюють вплив на конструювання суспільної пам'яті, приводить до розгляду інструментів політики пам'яті як сукупності методів і засобів для досягнення цілей. Як засіб політики пам'яті держави часом використовують юридичні санкції (приміром, закони про люстрацію осіб чи декомунізацію структур, розсекречування архівних матеріалів). У рамках шкільної та вищої освіти практикуються уроки громадянства, зустрічі з очевидцями подій, наукові конференції на історичну тематику [16, с. 123].

Політика пам'яті – це створення позитивного узагальнюючого образу країни та народу – такого, який потрібен нам і прийдешнім поколінням для нормального соціально-психологічного самопочуття, а державі – для забезпечення лояльності й згуртованості населення, для налагодження зовнішніх контактів, для залучення в країну капіталів та туристів. Зрештою це і система формування національної ідентичності на засадах загальноновизначених універсалістських цінностей, поваги до культурного розмаїття, прищеплення громадянам усвідомленого розуміння своїх прав і обов'язків [44, с. 133].

Політика пам'яті викликає значний інтерес як у держави, так і в суспільства загалом. Тому її суб'єктами виступають як державні структури, так і громадські формування. Важливо, щоб усі структурні елементи даної політики злагоджено функціонували та доповнювали одне одного. Проте не варто забувати, що саме держава більшою мірою впливає на формування моделей та механізмів її реалізації. Саме політика пам'яті покликана подолати подвійні стандарти в оцінках історичних подій, ліквідувати стереотипи і забобони в думках українського та польського народів [69; 70; 71; 72; 73; 74].

Таким чином, політика пам'яті є невід'ємною складовою гуманітарного розвитку держави. Вона проникає в усі сфери людського життя, репрезентуючи не лише події минулого, але й конструюючи сьогодення і майбутнє. Метою політики пам'яті є формування єдиного меморіального поля та спільної ідентичності

політичної нації, а також протидія зовнішнім деструктивним інформаційним впливам

1.2. Концептуальні засади та основні моделі державної політики пам'яті

Державна політика пам'яті – важлива складова політичної діяльності (гуманітарної політики) держави; сукупність унормованих в концептуальному й правовому відношеннях принципів, методів та конкретних державних й суспільно-політичних заходів з використання (урахування) інформації про історичне минуле в процесах державного (національно-державного) будівництва й соціокультурного відтворення політичної нації [37, с. 329].

Специфіка політики пам'яті визначається сукупністю її характерних рис та особливостей. Вона може бути як елементом політичного менеджменту (системне управління суспільно-політичними процесами), так і складовою політичного маркетингу (впровадження в практику певних настанов колективної свідомості з метою завоювання та утримання контролю за ринком влади). У залежності від поставлених завдань меморіальна політика є вибірковою щодо спогадів, які актуалізуються, а також може здійснювати творчий або руйнівний вплив.

Серед суб'єктів, що здійснюють політику пам'яті, доцільно розрізняти інституціоналізовані та неінституціоналізовані. Неінституціоналізовані суб'єкти політики пам'яті здійснюють ситуативну діяльність в цій сфері. До них належать суспільні рухи та окремі громадські діячі. Детальний перелік інституціоналізованих суб'єктів політики пам'яті в Україні за специфікою діяльності та підпорядкуванням наводить О. Волянюк, яка поділила їх на урядові та недержавні. До урядових інституцій, що є суб'єктами формування суспільної пам'яті, належать: Міністерство освіти і науки; Міністерство культури; офіційна (урядова) преса;

Український інститут національної пам'яті. Серед недержавних (неурядових) інститутів та громадських організацій

Механізми реалізації моделі меморіальної політики є такими:

- прийняття законів та указів, що регулюють характер, особливості церемоній і форми вшанування вагомих історичних подій, діячів, образів (нормативна база);
- розробка освітніх програм і підручників з урахуванням особливостей формування національної пам'яті (освіта);
- збереження існуючих, створення нових меморіальних об'єктів (місць пам'яті) та їх використання для актуалізації образів минулого (культурний ландшафт пам'яті);
- формування пантеону історичних героїв/мучеників (особи);
- запровадження календаря історичних свят (події);
- впровадження відповідних колективних традицій/ритуалів святкування (поведінка);
- акцентування уваги на авторитетності, унікальності, достовірності, корисності інформації про минуле, джерел походження та засобів передачі, а також дій, які стимулюються цією інформацією (актуальність).

До *нормативних аспектів* варто віднести: принципи впровадження, типи, моделі, тактики й стратегії реалізації меморіальної політики.

Політика пам'яті повинна втілюватися згідно з принципами: відповідності завданням суспільного розвитку; узгодженості стратегій реалізації різними суб'єктами політичного процесу; врахування станів колективної свідомості, неофіційного рівня пам'яті; несуперечності реаліям історичного розвитку здобуткам історичної науки; відсутності імперативності та насилля; врахування когнітивних особливостей та процесів пам'яті. Більше того, історик В. Кривошея визначав необхідність формування державної меморіальної політики «на принципах рівності і протидії всім формам дискримінації моделей пам'яті»

незалежно від етнічного, політичного, ідеологічного, релігійного джерела їх виникнення в умовах поліетнічності і поліконфесійності» [33, с. 35]. Звичайно, в умовах військової агресії моделі пам'яті, які використовуються в антиукраїнській пропаганді та становлять загрозу державним інтересам, виносяться за дужки в подібному ліберальному підході до формування інклюзивної національної пам'яті.

Історична пам'ять може бути значним конфліктогенним чинником, зберігаючи спогади про минулі соціальні чи міжетнічні образи, суперечки, ворожнечу [89; 91; 92; 93; 94]. Так, співіснування різноманітних трактувань минулого, суперечливих між собою призводить до станів, які визначають як «війни пам'яті» чи «конфлікти пам'яті», які із символічної площини можуть переходити в реальні громадянські протистояння або провокувати й загострювати міжнародні конфлікти [100; 101; 102; 103; 104]. Тому одним з основних завдань політики пам'яті – сприяння їх попередженню й залагодженню [23, с. 74–78].

Дещо по-іншому розглядала можливі типи політики пам'яті О. Волянюк, – за критерієм рівня культури влади та суспільної толерантності:

- індиферентна – встановлення таких правил політичного співжиття, при яких державні установи, політичні сили й громадськість здебільшого байдужі до різноманітних поглядів на минуле та комеморативних практик; останні видаються неважливими на фоні базових соціально-економічних проблем;
- конфронтаційна – обмеження проявів терпимості, сприйняття іншої версії минулого як чужорідної та незрозумілої, носіїв якої неможливо долучити до співпраці;
- поблажлива – домінування одного з наративів, при якому інші оцінюються як слабші, існування яких можна одночасно допускати й зневажати;
- критично-полілогічна – повага до думок, цінностей, традицій іншого, можливість змінювати прийняті наративи у процесі конструктивних історичних дискусій, за появи нових свідчень, оновлення дослідницьких можливостей тощо [18, с. 120–121].

Узагальнивши вищенаведені підходи, можна виокремити три можливі варіанти офіційної політики пам'яті як моделі політики меморіального примирення:

- 1) силове усунення, але не вирішення конфлікту пам'ятей через нав'язування панівної позиції (агресивний чи конфронтаційний тип політики пам'яті);
- 2) ігнорування, применшення існуючих протиріч на користь втілення програм соціально-економічного розвитку (індиферентний, нігілістичний тип політики пам'яті, пакт про забуття, суспільна байдужість до минулого);
- 3) ініціювання діалогу щодо суперечливих питань, результатом чого може бути «подолання минулого», символічне покаяння та прощення образ (поблажливий та критично-полілогічний типи).

Було розглянуто моделі політики примирення щодо конфліктів пам'яті. Загалом же реалізація меморіальної політики системно розкривається через відповідні моделі, тактики і стратегії. Використовуючи системний підхід, *модель політики пам'яті* слід визначити як поєднання трьох складових: функціональної, структурної та нормативної. Функціональна складова визначає характер відповідних меморіальних практик, зокрема: форму та зміст політики, способи збереження, відтворення та вшанування пам'яті, засоби «подолання»

минулого й закріплення спільної ідентичності. Структурна – містить перелік ключових подій, символів, нарацій. Нормативна – включає оціночні характеристики й способи ставлення до контраверсійних проблемних історичних явищ.

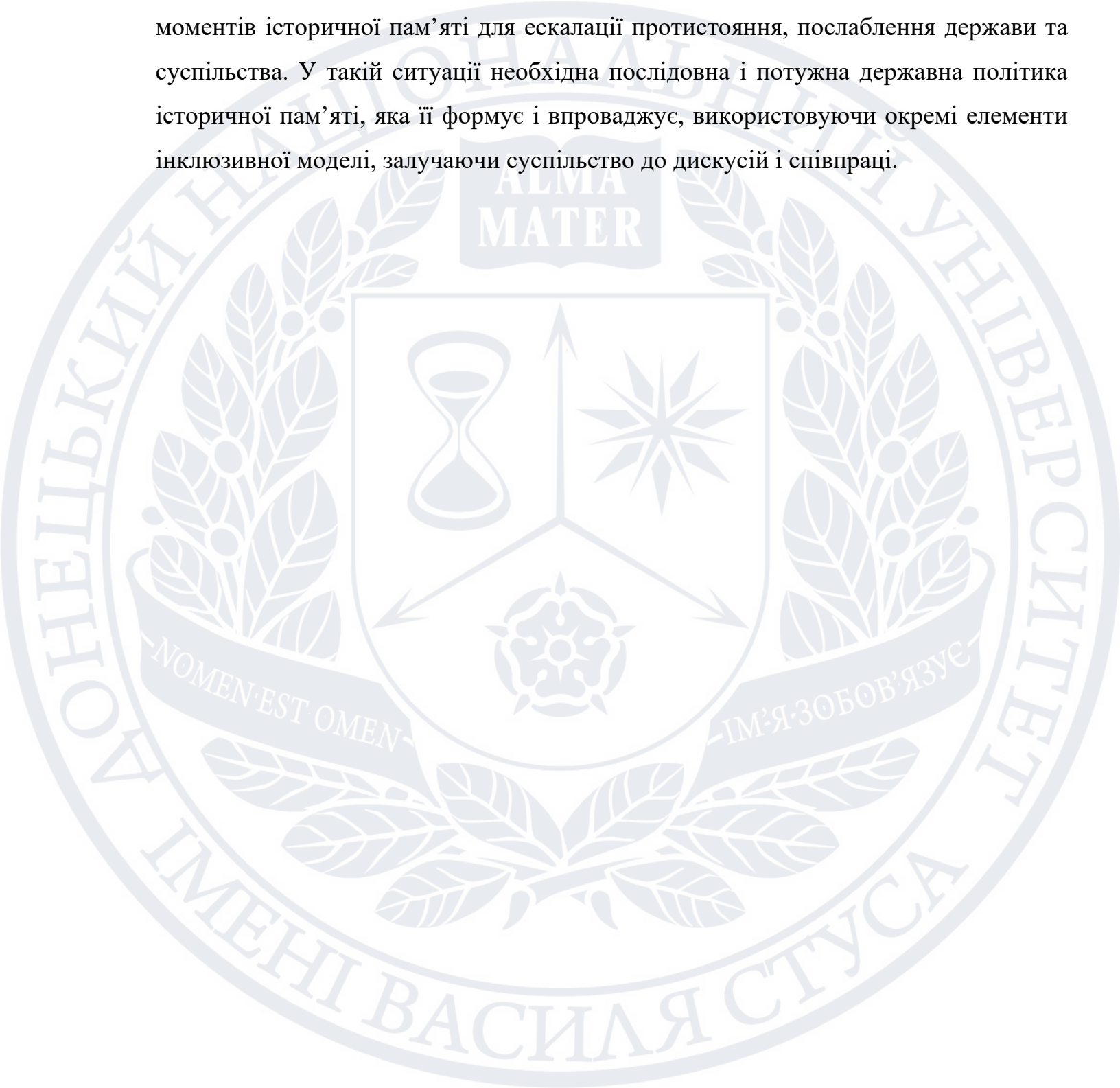
Беззаперечним є державотворчий потенціал політики пам'яті. Так, здійснення політики пам'яті на основі різних принципів може призвести до формування різних типів державності. Найбільш виразним прикладом у цьому контексті є порівняння національної та радянської моделей пам'яті щодо України. Ключові відмінності між ними виразно продемонстрували історики Ю. Шаповал та І. Гирич.

Принципами *радянсько-російської моделі історичної пам'яті* щодо України є такі тези: Україна – це невід'ємна складова євразійського цивілізаційного простору, частина т. зв. «русского мира»; українці є не самостійною нацією, а частиною єдиного «русского» народу, поряд з росіянами та білорусами, і тому не мають історичних прав на власну державність. Серед усіх народів лише російський має державну історію, а доля інших народів – бути будівельним матеріалом для творення історії росії; Україна має спільну з росією історичну пам'ять і не має власного історичного процесу. Натомість *українська національна модель історичної пам'яті* ґрунтується на протилежних принципах: Україна – це частина європейської цивілізації; українці, поряд з росіянами та білорусами, – самостійний та рівноправний історичний етнос, а тому й сьогодні мають будувати власну державу; Україна має відмінну від російської історію, свій історичний процес і відповідно – історичну пам'ять [13].

Також існує **інклюзивна модель політики пам'яті**. Інклюзивна модель історичної пам'яті, відповідно до якої різні соціальні групи, інститути громадянського суспільства та окремі громадяни мають право бути включеними/залученими до процесів підготовки рішень у сфері політики пам'яті, є ефективною для українського суспільства. Мова йде про репрезентацію у публічному просторі та включеність у публічну дискусію історії та пам'яті різних, зокрема, етнічних груп та меншин, що проживають або проживали на території України. Для цього необхідним є створення дієвих майданчиків для діалогу громад з представниками органів виконавчої влади, надання простих та доступних інструментів для реалізації громадських ініціатив у сфері політики пам'яті, державна підтримка локальних проектів, які працюють з історією, пам'яттю та комеморацією [15].

Водночас інші автори, погоджуючись із тезою про зв'язок між демократичним устроєм та інклюзивною моделлю історичної пам'яті, вказували на те, що в умовах воєнного конфлікту, гібридної та інформаційної війни, така модель

не спрацює. Натомість, за їхніми спостереженнями, копіювання таких підходів до політики пам'яті може призвести до поглиблення конфліктів, використання спірних моментів історичної пам'яті для ескалації протистояння, послаблення держави та суспільства. У такій ситуації необхідна послідовна і потужна державна політика історичної пам'яті, яка її формує і впроваджує, використовуючи окремі елементи інклюзивної моделі, залучаючи суспільство до дискусій і співпраці.

РОЗДІЛ 2.

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

2.1. Основні державні інститути конструювання та реалізації політики пам'яті

У даному підрозділі кваліфікаційної роботи ми детально зупинимось на суб'єктах політичної пам'яті в Україні. Розпочнемо з президентів. За часів правління Л. Кравчука демонструвалась повага до національної історії. Державою формується запит на поглиблення досліджень з історії України [71]. У результаті копіткої роботи вітчизняних дослідників створено ґрунтовну наукову базу для конструювання українського національного історичного наративу, запропоновано новий історіографічний синтез, який дозволяє оновити погляд на минуле України та українців.

На першому етапі державна політика пам'яті характеризується розмитістю контурів, її практики значною мірою залишаються компромісними і мають відбиток радянської традиції. Офіційним репрезентаціям минулого притаманне калькування меморіальних прийомів минулої доби. Все це свідчить про те, що тодішня влада не була готова радикально розірвати зв'язки з імперсько-радянським минулим, підпорядкувати державну політику пам'яті формуванню національної [28, с. 41–51].

Про двоїстість офіційної політики пам'яті на початковому етапі говорить М. Рябчук, наголошуючи на тому, що гібридна природа режиму виникла у результаті ситуаційного компромісу між ідеологічними супротивниками – націонал-демократами і суверен-комуністами [61, с. 18–21].

У 1994 р. в Україні відбулись другі президентські вибори, які поклали початок десятилітній каденції правління Л. Кучми та новому етапу розвитку політики пам'яті. Цей етап кардинально не відрізнявся від попереднього, а був його органічним продовженням. Новий президент досить чітко вловив зростання політичного впливу історичних та культурних відмінностей України, тому всіляко

намагався його нейтралізувати, затіняючи найбільш суперечливі історичні сюжети. Його гуманітарна політика характеризувалася спробами поєднати радянський і україноцентричний історичні наративи [41].

Більшість істориків та публіцистів прийшли до висновку, що можна говорити про засудження злочинів тоталітаризму. Однак уже 9 травня 1995 р. на відзначенні 50-ї річниці з Дня Перемоги у Великій Вітчизняній війні Л. Кучма говорив про історичну єдність усіх радянських народів та здійснив позитивну оцінку діяльності комуністичної партії і навіть підкреслив роль Й. Сталіна у перемозі [67, с. 3–5].

Упродовж всієї каденції свого правління Л. Кучма підносить козацьку добу як одну з найкращих віх української історії. Велика увага приділялась постаті Б. Хмельницького, відкривались пам'ятники та пам'ятні знаки на місцях історичних битв, відбудовано каплицю у Чигирині та встановлено пам'ятник гетьману у Суботіві. Однак досить часто вшановуються події, які мали двоякий характер. Так, у березні 2002 р. Президент видає указ про широкомасштабне відзначення 350-річчя Переяславської козацької ради 1654 р. [46].

Держава актуалізує нові «місця пам'яті» українського народу: у багатьох населених пунктах зводяться монументи, меморіальні знаки, культові споруди про трагедію та жертв аварії на Чорнобильській АЕС, воїнів-афганців, жертв Голодомору та масових репресій 1930-х рр.

З нагоди відзначення 65-річчя Голодомору в Україні Л. Кучма підписав Указ «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій», який щороку відзначатиметься у четверту суботу листопада [47].

На державному рівні встановлюються нові пам'ятні дати, зокрема: День захисника вітчизни (23 лютого), День партизанської слави (22 вересня) та День ветерана (1 жовтня).

Продовжується робота з удосконалення стандартів історичної освіти, модернізації методики викладання історії країни, створення нових підручників. За оцінками експертів, це є найбільшим досягненням державної політики пам'яті [68].

До 85-ї річниці бою під Крутами Президент України Л. Кучма видає Розпорядження «Про вшанування пам'яті героїв Крут», у якому офіційно визначаються пріоритети державної політики пам'яті, зокрема утвердження високої політичної культури у суспільстві, виховання у молоді патріотизму, поваги до історичного минулого українського народу, вшанування пам'яті полеглих за незалежність Батьківщини [69].

Слушно зазначає В. Гриневич, що «...гра на двох полях історичної пам'яті стала звичною справою для вищої української влади, яка рівною мірою віддавала належне як націоналістичним, так і радянським датам і ювілеям» [22].

Події в Україні, котрі відбувались у листопаді – грудні 2004 р. та увійшли в історію як Помаранчева революція, стали проявом свободи, демократії, поваги до прав і гідності людини, значущість яких закорінена в історичній пам'яті спільноти. На виборах 2004 р. зі значною перевагою перемогу здобув В. Ющенко. Починаючи з перших днів, новий очільник держави робив акцент на історичне минуле України. У своїй інавгураційній промові він зазначив, що «Українська держава відбулася. Наш вибір це ще раз підтвердив. Наша перемога – це свято української державності. У цей день згадаймо героїв, що полягли за Перемогу, мучеників Освенцимів і ГУЛАГів, жертв Голодоморів, депортацій і Голокосту. Вони бачать нас і сьогодні з небес, я переконаний, пишаються нами! Ми зробили свій вибір, бо пам'ятаємо, хто ми, чії діти й онуки. Не в минулому нам шукати відповідей на виклик майбутнього. Проте ми завжди будемо берегти свої джерела. Тільки так залишимося самими собою. Тільки так завжди будемо переможцями» [29].

За сприяння президента створюється інституційний механізм реалізації політики пам'яті. Ініціативу В. Ющенка оформили як Постанову Кабінету Міністрів від 5 липня 2006 р., відповідно до якої було створено Український інститут національної пам'яті як центральний орган виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу [69].

Діяльність УІНП фактично зосереджувалася довкола участі у створенні меморіалу Голодомору в Києві та підготовки багатотомної «Національної книги жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні», розробки концепції історичної освіти [28, с. 46].

Однак з приходом до влади у лютому 2010 р. В. Януковича в Україні розгортається новий етап «модернізації» національного історичного нарративу, що починається із санації попередніх ініціатив і характеризується зміною основного курсу національного будівництва, провідним вектором якого стає економічно-державницький [76, с. 133–137]. Практичними заходами з реалізації програми офіційної політики пам'яті стає ліквідація Інституту національної пам'яті як центрального органу виконавчої влади й створення його як науково-дослідної бюджетної установи при КМУ [43]. З ліквідацією спеціальних повноважень попереднього Інституту національної пам'яті, що були закріплені в Положенні про УІНП та Законі України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», відбувається абсолютне переформатування офіційного курсу національної пам'яті, а подекуди, на думку експерта історика В. В'ятровича, «припинення державної політики в цьому напрямі загалом» [80].

Разом з ІНПУ було ліквідовано й Раду з питань культурно-мистецького та музейного комплексу «Мистецький арсенал» та Національну раду з питань культури і духовності. Для проведення оптимізації впровадження політики пам'яті було реорганізовано й створено Національний науково-дослідницький інститут українознавства, Комісію з державних нагород та геральдики та національний природний парк «Мале Полісся».

2011 р. став знаковим у політиці державних свят. Указом Президента України було встановлено щороку відзначати День Соборності та Свободи України 22 січня, Всеукраїнський день працівників культури та майстрів народного мистецтва – у третю неділю травня, День флоту України – в останню неділю липня.

Варто відзначити, що за часів президентства В. Януковича відбулися зміни в

законодавчих актах, що стосуються статусу ветеранів війни та жертв нацистських переслідувань.

Політика пам'яті в культурному просторі також зазнала змін. Видано Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо державної підтримки культури і мистецтва України», за яким визначаються правові засади діяльності у цих сферах, регулюються суспільні відносини, пов'язані зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної й мистецької спадщини та цінностей [4].

Найбільш масштабним виявилось святкування 200-ї річниці з дня народження Т. Шевченка. Своїми указами Президент проголосив 2014 р. роком Т. Шевченка й створив Координаційну раду, основним завданням якої було забезпечення ефективної взаємодії центральних та місцевих органів влади у вирішенні питань, що стосувалися підготовки та проведення святкувань як в Україні, так і за її межами [4].

Фактично за правління В. Януковича ми маємо справу з двома несумісними уявленнями про історичну концепцію України, які репрезентують антагоністичні вектори національної політики пам'яті. М. Рябчук стверджує, що сьогоденній національній наратив базується на історичній моделі М. Грушевського, де владна еліта займає доволі зручну позицію між двома опозиційними концепціями офіційної політики пам'яті, залишаючи по собі свободу тлумачення важливих положень національного наративу в межах нагальних завдань та політичних потреб [61, с. 18–21].

Якщо говорити про політику пам'яті у сфері діяльності обох президентів, то після 2010 р. в Україні відбувається відхід від україноцентричних тем, а все більша увага приділяється радянській історії, що, в свою чергу, не дало якихось потужних зрушень у сфері українсько-польського примирення.

Новий етап розпочався й у сфері політики пам'яті. З приходом до влади П. Порошенко ініціював зміни до ст. 7 Закону України «Про державні нагороди

України», відповідно до яких до переліку державних нагород додано орден Героїв Небесної Сотні [26, с. 1170].

14 жовтня 2014 р. П. Порошенко підписує Указ «Про день захисника України», встановивши цей день державним святом. Традиційно 14 жовтня є Днем Покрови та Днем українського козацтва, а також символічним днем заснування Української повстанської армії. Указом скасовується державне відзначення Дня захисника вітчизни 23 лютого, встановлене Л. Кучмою у 1999 р. аналогічно до радянської та сучасної російської практики (федеральний закон «Про дні військової слави і пам'ятні дати Росії») [48].

Указ Президента від 13 листопада 2014 р. установив щорічно відзначати 21 листопада День Гідності та Свободи.

Якщо говорити про особливості ведення державної політики пам'яті при В. Зеленському, варто відзначити, що вектор кардинально не змінився, але після початку повномасштабного вторгнення рф з'являється такий феномен як політика пам'яті війни, про що ми детальніше зупинимось у п. 3.2 нашої кваліфікаційної роботи.

Підсумовуючи вищесказане, ми можемо дійти висновку, що політика пам'яті постає як «битва за минуле». Розуміючи це, влада вдало намагається сформувати своє бачення цього явища. Характеризуючи діяльність президентів України, які мають найбільший вплив на формування політики пам'яті.

Варто відзначити, що у процесі конструювання політики пам'яті велике значення мають спеціально створені урядові структури та науково-дослідні установи, покликані об'єктивно висвітлити історичне минуле та допомогти громадянам ідентифікувати себе з його спільним образом [62, с. 52].

Україна не стала винятком, на її теренах також функціонує національний інститут пам'яті [63, с. 303].

Ініціативу президента В. Ющенка оформили як Постанову Кабінету Міністрів від 5 липня 2006 р. Відповідно до неї Український інститут національної пам'яті

визначався як центральний орган виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті українського народу [52].

Нормативно-правову основу діяльності інституту становлять Конституція України, Закони України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інформацію», «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», «Про національний архівний фонд та архівні установи», «Про авторські та суміжні права», «Стратегія національної безпеки України» й низка інших законодавчих і правових актів України у сфері гуманітарної політики [40].

З кінця 2010 р. в Українському інституті національної пам'яті відбулася низка реформ. 9 грудня 2010 р. Президент України видав Указ «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», згідно якого УІНП був ліквідований як центральний орган виконавчої влади. Проте того ж таки 9 грудня 2010 р. іншим указом В. Янукович створив Український інститут національної пам'яті як науково-дослідну бюджетну установу при Кабінеті Міністрів України. У зв'язку з цим Кабінет Міністрів України 31 січня 2011 р. прийняв Постанову «Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті» [50].

Інститут очолює директор, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України (ст. 6). Він має своїх заступників, які призначаються і звільняються з посади КМУ за поданням директора й здійснюють свої повноваження відповідно до розподілу обов'язків (ст. 8) [50]. В інституті утворюється вчена рада як колегіальний дорадчий орган та спеціалізовані вчені ради для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора наук (ст. 9–10) [50].

Також в структурі ІНП виділяють департаменти:

– архівний (відділ польових досліджень, фондний відділ, відділ обслуговування);

– науково-дослідницький (відділ історії голодоморів, відділ досліджень збройного визвольного руху 1920–1950-х рр., відділ досліджень репресивних систем окупаційних режимів, відділ досліджень ненасильницького спротиву 1950–1980-х рр.);

– меморіальний (музейний відділ, відділ пам'ятників, відділ популяризації);

– видавничий (відділ паперових видань та відділ електронних видань) [69].

9 липня 2014 р. КМУ видає постанову, в якій зазначено «ліквідувати Український інститут національної пам'яті як науково-дослідну установу, що перебуває в управлінні Кабінету Міністрів України», натомість «утворити Український інститут національної пам'яті як центральний орган виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра культури» [42].

12 листопада 2014 р. постановою Кабінету Міністрів України затверджено нове Положення про Український інститут національної пам'яті, у якому зазначено: «Український інститут національної пам'яті є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра культури і який реалізує державну політику в сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу» [69].

Український інститут національної пам'яті відповідно до покладених на нього завдань:

- 1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції;
- 2) бере участь у підготовці проектів міжнародних договорів України, готує в установленому порядку пропозиції щодо укладення і денонсації таких договорів, укладає з питань, що належать до його компетенції, міжвідомчі міжнародні договори України, забезпечує виконання зобов'язань за зазначеними договорами;

3) організовує роботу із: дослідження Голодомору 1932–1933 рр., масового голоду 1921–1923, 1946–1947 рр. та політичних репресій в Україні, інформування про результати таких досліджень громадян України й світової громадськості, вживає заходів до визнання на міжнародному рівні Голодомору 1932–1933 рр. в Україні актом геноциду Українського народу; збирання інформації, створення та наповнення баз даних щодо свідчень очевидців політичних репресій, українського визвольного руху, воєн, жертв Голодомору 1932–1933 рр., масового голоду 1921–1923, 1946–1947 рр. і політичних репресій, а також щодо дій, спрямованих на захист незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, зокрема участі в антитерористичних операціях; створення мартирологів, книг пам'яті й інших баз даних щодо осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, жертв Голодомору 1932–1933 рр., масового голоду 1921–1923, 1946–1947 рр. та політичних репресій і забезпечує увічнення їх пам'яті;

4) забезпечує ведення обліку, впорядкування й збереження місць поховання жертв Голодомору 1932–1933 рр., масового голоду 1921–1923, 1946–1947 рр. та політичних репресій, воєн, осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України, а також в антитерористичних операціях;

5) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо відзначення державними нагородами учасників боротьби за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також осіб, що зробили вагомий внесок у відновлення й збереження національної пам'яті українського народу;

6) ініціює здійснення заходів щодо соціального захисту ветеранів Другої світової війни і учасників боротьби за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України у ХХ–ХХІ ст.;

7) сприяє відновленню прав осіб, які репресовані;

8) ініціює спорудження пам'ятників, пам'ятних знаків (у тому числі в рамках виконання міжнародних договорів України);

9) вносить в установленому законом порядку подання про утворення і забезпечує діяльність галузевого державного архіву інституту як архівної установи, що забезпечує збирання, ведення обліку, зберігання, надання доступу та використання документів щодо роботи спецслужб і правоохоронних органів колишнього СРСР;

10) сприяє виготовленню друкованої продукції, кіно- та відеопродукції, сценічному й іншому художньому втіленню образів історичного минулого, зокрема осіб, що чинили опір тоталітарним режимам, політичним репресіям, а також виготовленню друкованої продукції з питань відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, в тому числі забезпечує підготовку наукових і науково-популярних видань щодо популяризації історії України, результатів наукових досліджень, монографій, збірників статей, наукових доповідей, їх розповсюдженню на безоплатній основі;

11) сприяє формуванню музейних та бібліотечних фондів з питань відновлення й збереження національної пам'яті українського народу, підготовці музейних експозицій і навчальних програм;

12) здійснює функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління;

13) здійснює співробітництво з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними особами незалежно від форми власності щодо надання їм інформаційної та методичної допомоги у провадженні діяльності з формування у громадян України патріотизму і національної свідомості;

14) сприяє діяльності громадських об'єднань, зокрема молодіжних, з відновлення та збереження національної пам'яті українського народу;

15) залучає закордонних українців та іноземців до збирання і вивчення матеріалів про історію України, реалізації спільних проектів;

16) забезпечує оприлюднення наукових повідомлень, інформаційних і аналітичних матеріалів, результатів досліджень Голодомору 1932–1933 рр., політичних репресій, бере участь у програмах, що виконуються іншими органами виконавчої влади;

17) сприяє проведенню наукових досліджень у сфері відновлення та збереження національної пам'яті українського народу;

18) сприяє пошуку, веденню обліку, облаштуванню, збереженню й утриманню місць поховань учасників воєн, політичних репресій, боротьби за незалежність України;

19) організовує і проводить наукові конференції, семінари, засідання за круглим столом, експертні обговорення та інші заходи з питань, що належать до його компетенції;

20) здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю інституту, підприємств, установ й організацій, що належать до сфери його управління [50].

На даний час структура інституту наступна: науковий відділ, відділ аналізу регіональних особливостей та політики національних меншин, відділ обліку та збереження місць пам'яті, відділ музейної справи, сектор обліку та збереження усних джерел, відділ популяризаційної роботи, відділ організації пам'ятних заходів, сектор методичної роботи.

Гранична чисельність працівників Інституту затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2014 р. «Деякі питання затвердження граничної чисельності працівників апарату та територіальних органів центральних органів виконавчої влади, інших державних органів» у кількості 97 одиниць, з них 92 штатних одиниці є посадами державної служби. До категорії «А» належать 3 посади (Голови та двох заступників), до категорії «Б» – 27 посад керівників структурних підрозділів та їхніх заступників, до категорії «В» – 62 посади головних спеціалістів. Апарат Інституту складається з 8 самостійних структурних

підрозділів: 5 управлінь (наукового забезпечення, інституційного забезпечення, популяризаційно-просвітницької роботи, реалізації політики національної пам'яті в регіонах, комунікації та інформаційно-аналітичного забезпечення) та 3 відділів (фінансово-бухгалтерського та технічного забезпечення, управління персоналом та документообігу, правового забезпечення).

За роки свого існування Українським інститутом національної пам'яті видано низку монографій, книг, брошур, статей, буклетів виставок, післяконференційних публікацій, проведено акції, приурочені історичним подіям, а також опубліковано документи НКВС та міжнародні документи, розроблено інформаційні матеріали для шкіл, ВНЗ та ЗМІ. Реалізовано проекти: «Люди свободи», «Декомунізація», «Доступ до архівів», «Національний пантеон», «Українська друга світова», «Пам'ять про Голодомор», «Наш Крим», «Історичний календар 2015; 2016». Окремо представлені інтернет-ресурси (гіперпосилання) на спеціалізовані розділи офіційних веб-сайтів інститутів державної влади України, інші веб-сайти, в тому числі і закордонні [70; 74].

Протягом 2021 року Інститут реалізував 23 видавничі проекти. 15 видань підготовлено та видано загальним накладом 8 895 примірників. 8 видань підготовлено до друку (створені електронні макети).

Видані:

графічний роман «Оборона Замостя. Легенда про лопату» (750 примірників)
– перший комікс, створений Інститутом;

фотоальбом «Незалежність. Найкращий час / Independence. Prime Time» до 30-річчя проголошення Незалежності України (1000 прим.);

англомовний переклад книги Анастасії Лисивець «Скажи про щасливе життя» («Speak of the happy life...») (1000 прим.);

популяризаційні матеріали «Броня та крила трьох стихій: українське військо в небі, на землі та на морі» у вигляді паперових моделей техніки часів Української революції 1917–1921 (295 комплектів);

книги:

«Митрополит Андрей Шептицький та нацистський режим (1941–1944). Між християнськими ідеалами та політичними реаліями» (500 прим.);

«Джемільєв Мустафа. Від Узбекистану до України: хроніки боротьби за права людини» (500 прим.);

«Сверстюк Євген. Іван Котляревський сміється» (500 прим.);

«Пересильна тюрма № 25 у Львові» (1000 прим.);

«Диявол в історії» Владіміра Тисменяну (500 прим.);

«Останній бій. Полеглі Герої війни з Росією» (150 прим.);

«Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.). Анотований покажчик архівних справ «Припиненого» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ» (100 прим.);

«Провідники повстанського руху Придніпров'я (за матеріалами органів державної безпеки): збірка документів» (200 прим.);

брошури виставок:

1920: на захисті Європи від більшовизму» (700 прим.);

«Воля України або смерть. Повстанський рух в Україні у 1919–1923 роках» (1000 прим.);

«Досвід, куплений дорогою ціною...: українська дипломатія 1917–1926» (700 прим.).

Підготовлені до друку:

книги:

«Без ротації» про вихідців з Донбасу – учасників російсько-української війни;

«Українська справа: Медвинське повстання 1919–1922 рр. у фактах, постатях і спогадах»;

книга про Угорську революцію 1956 року за матеріалами архівів КДБ;

фотоальбом творів шістдесятниці Любові Панченко;

збірник матеріалів засідань (доповідей учасників) Українсько-польського форуму істориків;

підручний посібник щодо оновлення змісту експозицій шкільних музеїв «Революція в музеї»;

брошури виставок «Українська революція 1917–1921 років: регіональний вимір» та «Наказано не знати: українські археологи в лещатах тоталітаризму».

Друкована продукція Інституту поширюється на безоплатній основі у відповідь на обґрунтовані запити. Тож упродовж року опрацьовано та оформлено понад 300 запитів про надання видань. Навчальним закладам, культурним та громадським організаціям передано понад 13 тисяч примірників.

Упродовж 2021 року Інститут провів експертизу 44 проєктів нормативно-правових актів, які надійшли від Верховної Ради України та органів влади. А також окремо працював над проєктами 12 нормативних документів. П'ять із них затверджені Кабінетом Міністрів України, три проходять процедуру погодження з заінтересованими сторонами, над іншими триває робота.

Зокрема, з урахуванням Указу Президента України № 303, запитів релігійних громад та організацій Інститут допрацював і передав до Міністерства культури та інформаційної політики України проєкт Закону України «Про свята, пам'ятні дати і скорботні дні». Міністерство провело громадське обговорення законопроєкту. Проєкт закону за результатом громадського обговорення Міністерство передало до Інституту для доопрацювання та погодження з заінтересованими сторонами.

Розпочалася й у 2022 році буде продовжена робота над концепцією законопроєкту щодо охорони місць пам'яті.

Перелік нормативних актів, розроблених Інститутом і затверджених Кабінетом Міністрів України:

«Про внесення зміни до пункту 19 Порядку державного фінансування капітального будівництва» (постанова КМУ від 29 грудня 2021 року № 1429);

«Про призначення Антона Дробовича та Андрія Мельника членами

Опікунської ради Німецького федерального фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» (розпорядження КМУ від 31 березня 2021 року № 255-р);

«Про внесення зміни до пункту 9 Положення про Український інститут національної пам'яті» (постанова КМУ від 14 квітня 2021 року № 353).

Інші проекти нормативних документів, розроблених Інститутом, які перебувають на погодженні або в роботі:

У 2021 році Український інститут національної пам'яті реалізував 94% пунктів Плану роботи [27].

У рамках відзначення пам'ятних днів та річниць важливих подій у звітному році Інститут у межах своєї компетенції забезпечував тематичний, інформаційний та популяризаційний супровід державних заходів, а також здійснював власні заходи. Зокрема, Інститут брав участь у підготовці та надавав підтримку органам державної влади у відзначенні таких пам'ятних дат: День пам'яті Героїв Небесної Сотні; День пам'яті та примирення та День перемоги над нацизмом; День пам'яті жертв політичних репресій; День захисників і захисниць України; День Гідності та Свободи.

Спільно з партнерами було проведено різнопланові заходи, а саме: всеукраїнські інформаційні кампанії, акції в соціальних мережах, спецпроекти зі ЗМІ, соціальні кампанії, різнопланові виставки, покази фільмів, екскурсії, презентації видань, відеоматеріалів, а також низку комунікаційних заходів (круглих столів, конференцій тощо), комеморативних заходів, публічних лекцій та уроків. Співробітники Інституту підготували та поширили до відзначення кожної пам'ятної дати інформаційно-методичні матеріали, відеоролики, тематичні колонки, статті, інтерв'ю, друковані видання тощо.

Інститут відігравав головну роль в підготовці та проведенні державних заходів та заходів інформаційного характеру з відзначення Дня пам'яті жертв голодоморів. Серед іншого, Інститутом розроблено тематику та гасла інформаційної кампанії, створено інформаційні, візуальні та відео матеріали.

У нормотворчій діяльності Інститут, серед іншого, працював за напрямками: забезпечення діяльності інституцій, що працюють у сфері національної пам'яті; впорядкування календаря пам'ятних дат; охорони місць пам'яті; упорядкування державних комеморативних практик.

Серед пріоритетних напрямів роботи Інституту у 2021 році стали заходи зі збереження пам'яті про сторінки історії Другої світової війни та подолання історичних міфів. Діяльність Інституту на цьому напрямку фокусувалася на поширенні історичної правди про роки війни та популяризації цієї інформації через призму людського виміру; формування культури пам'яті про Другу світову війну та Голокост.

Варто зазначити, що ЗМІ, звертаючись за коментарями до Інституту, зосереджували увагу на смисловій різниці між пам'ятними датами 8 і 9 травня, різниці в російській та європейській традиціях пам'яті про Другу світову війну та питали про рекомендації Інституту щодо пам'ятних заходів.

Інформаційна кампанія до цієї пам'ятної дати була насиченою та включала серед іншого демонстрацію спецпроектів Інституту Суспільним мовником та в ефірі Радіо Культура (Українське Радіо). Спільно з партнерами проведено Всеукраїнський марафон «Українці-рятівники. Марафон історій».

Окремим напрямком роботи було збереження пам'яті про Голокост та трагедію Бабиного Яру. Інститут сприяв роботі над Концепцією загальної меморіалізації Бабиного Яру. Серед іншого, Інститут до 80-х роковин трагедії, разом з партнерами, організував пам'ятні заходи на території Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр», організував одну міжнародну наукову конференцію та виступив партнером в проведенні двох наукових заходів для педагогів на тему культури пам'яті про Другу світову війну та Голокост.

Крім того, виготовлено два додаткових інформаційних та навігаційних стенди на території Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр».

Також Інститутом забезпечено підготовку 267 документів та наукових статей для наповнення вебсторінки про історію Бабиного Яру [3].

2021 рік став завершальним роком чотирирічного циклу діяльності Інституту з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років.

Інформаційно-просвітницька діяльність Інституту за цим напрямком, окрім численних тематичних матеріалів, статей та повідомлень, містила також декілька великих тематичних продуктів, як тематична презентація, інформаційно-просвітницькі стенди, видання збірки документів.

В рамках комеморативної діяльності за цим напрямком Інститут розробив окремий військовий церемоніал вшанування Героїв Базару та організував три пам'ятні заходи на місцях історичних подій.

У сфері вшанування пам'яті захисників України у сучасній російсько-українській війні, посилення цивільно-військового співробітництва та реалізація проєктів у сфері забезпечення права на правду Інститут у партнерстві з іншими органами державної влади та громадськими організаціями створив Віртуальний музей російської агресії. Це цифровий інструмент, який забезпечує доступ кожного до правди та фактів про ключові події і злочини, скоєні під час тимчасової окупації Росією Криму та війни на сході України. Також віртуальний музей слугує важливим інструментом збереження правди про російську агресію проти України, починаючи з 2014 року. Ресурс містить різнопланові дані російською та англійською мовами. Вся викладена інформація достовірна та базується на перевірених джерелах. Проєкт, з одного боку, може слугувати важливим і зручним джерелом інформації, зокрема, для аналітиків, міжнародників, дослідників, журналістів та тих громадських організацій, чия діяльність пов'язана із захистом прав людини, миробудуванням або дотична до протидії російській агресії чи допомоги її жертвам. З іншого боку, проєкт акумулює результати роботи великої кількості організацій та активістів, які багато років поспіль фіксували факти про події війни та окупації,

надає платформу для систематизації і викладу цієї інформації у форматі, доступному для різних аудиторій.

Інститут працював над створенням віртуального музею спільно з Центром дослідження безпекового середовища «Прометей», Представництвом Президента України в Автономній Республіці Крим, Офісом Генерального прокурора, прокуратурою Криму та міста Севастополя, Міжнародним фондом «Відродження». Також до роботи над проектом долучилися близько 20 авторитетних українських неурядових організацій.

Презентація першого блоку музею, присвяченого окупації Криму, відбулася 19 жовтня у Мистецькому Арсеналі. Друга частина, яка буде присвячена російсько-українській війні на Донбасі та окупації частин Донецької й Луганської областей, – у розробці. Також продовжується наповнення уже презентованої складової музею про Крим даними та аналітичними матеріалами.

10 грудня Коаліція організацій, що опікується захистом прав постраждалих від конфлікту, відзначила Віртуальний музей російської агресії нагородою «Краща ініціатива у сфері історичної пам'яті стосовно російської збройної агресії».

У 2021 році Інститут продовжив працювати над Військовим поховальним ритуалом. Співробітники Інституту з метою вивчення поточної ситуації з увічненням пам'яті сучасних захисників України відвідали низку церемоній поховання військовослужбовців, які захищали незалежність, суверенітет, територіальну цілісність України. Поховання відбувалися як в обласних центрах, так і в сільській місцевості. За результатами цієї роботи Інститут у грудні 2021 року скликав міжвідомчу нараду за участі представників Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Збройних Сил України, Національної гвардії України, Міністерства у справах ветеранів України, на якій було розглянуто комплекс заходів щодо вдосконалення практики застосування військового поховального ритуалу. Зазначені заходи у співдії з учасниками наради будуть відпрацьовуватися у першій половині 2022 року.

На вшанування пам'яті захисників України у сучасній російсько-українській війні був спрямований відеопроєкт «Жінки, які загинули за Україну». Детальніше про нього у розділі «Відеопродукти».

Міжрегіональні відділи Інституту брали участь у підготовці та проведенні в регіонах акції «Сонях пам'яті» до Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України у Чернігівській, Полтавській, Харківській, Дніпропетровській, Одеській, Вінницькій областях. Також до Дня пам'яті Інститут спільно з громадською організацією «Славетна Україна» організував 29 серпня у Музеї становлення української нації в Києві презентацію картини художника Артура Орльонова «Ми є народ».

Крім того, було організовано щомісячні панахиди за загиблими воїнами. У Вінниці відбулося 12 панахид, в Одесі – 11, в Одеській області – 7, у Харкові – 10, у Чернігові – 12, у Полтаві – 6, у Дніпрі – 11, у Луцьку – 12.

З метою належного увічнення пам'яті загиблих захисників України біля Стіни пам'яті загиблих у російсько-українській війні Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві Інститут неодноразово звертався до Київської міської державної адміністрації з проханням вжити невідкладних заходів, щоб припинити паркування автотранспортних засобів біля Стіни пам'яті, що перешкоджає проведенню біля неї меморіальних заходів.

У межах роботи з посилення військово-цивільного співробітництва міжрегіональні відділи Інституту проводили інформаційно-просвітницькі зустрічі з військовослужбовцями.

Північно-східний відділ провів 12 таких заходів, підготував 53 мультимедійні презентації та надав консультації з історичної тематики відділу морально-психологічного забезпечення Оперативного командування «Північ».

Південний міжрегіональний відділ провів 12 інформаційно-просвітницьких зустрічей та інших заходів. Південно-східний міжрегіональний відділ – 19

інформаційно-просвітницьких зустрічей. Центральний міжрегіональний відділ – 7 зустрічей.

Також в рамках цього напрямку Інститут продовжив створення та поширення серії популяризаційних відеоматеріалів, присвячених пам'яті жінок-військових, які загинули в російсько-українській війні (виготовлено 3 відеоролики).

Інформаційно-популяризаційна діяльність Інституту включала зустрічі та бесіди із військовослужбовцями (всього 38), створення мультимедійних презентацій (всього 53) та консультації з історичної тематики для відділу морально-психологічного забезпечення ОК «Північ».

На комеморативному напрямку Інститут продовжив розробку Військового поховального ритуалу. Також Інститут був залучений до підготовки та проведення в регіонах акції «Сонях пам'яті» до Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. Упродовж року було організовано проведення в регіонах панахид за українськими воїнами, які загинули в боях за незалежність України (всього 81). Співробітники Інституту з метою вивчення поточної ситуації у сфері увічнення пам'яті захисників України, відвідали низку церемоній поховання військовослужбовців та учасників бойових дій як в обласних центрах, так і в сільській місцевості.

У 2021 р. Інститут продовжив роботу щодо осмислення та спростування російських імперських міфів про минуле України. Всього було проведено 11 круглих столів в онлайн-режимі.

Упродовж року здійснювалися заходи з популяризації історії України, її видатних особистостей та подолання історичних міфів. Серед іншого Інститут:

- проводив (самостійно та у співорганізації з партнерами) комунікативні та освітні заходи (загалом 267 лекцій, презентацій, круглих столів тощо);
- наповнював власні інформаційні ресурси та сприяв наповненню україномовного сегмента Вікіпедії статтями, які розкривають ключові аспекти політики національної пам'яті в Україні;

- реалізував 23 видавничі проекти, створив 23 відеоматеріали різної тривалості та підготував 7 інформаційно-просвітницьких проєктів (виставок), створених як безпосередньо Інститутом, так й у співпраці з партнерами;
- передав навчальним закладам, культурним та громадським організаціям понад 13 тисяч примірників видань Інституту;
- представив новий онлайн-ресурс – «Архів усної історії» та дві усноісторичні колекції: «Крим. Окупація», херсонська колекція спогадів про Майдан;
- створив проєкт «Броня та крила трьох стихій: Українське військо в небі, на землі та на морі. Паперові моделі військової техніки 1917-1921 років».
- Співробітники Інституту представили напрацювання та продукти Інституту у понад 22 містах України.
- Упродовж 2021 року Інститут продовжував здійснювати наукове, методичне та організаційне забезпечення реалізації політики національної пам'яті в частині:
 - забезпечення органів державної влади та державних інституцій, місцевих громад, представників цільових аудиторій Інституту (бібліотекарів, вчителів, працівників ОТГ, військових тощо) інформаційними матеріалами, методичними рекомендаціями з актуальних питань політики історичної пам'яті.
 - сприяння в роботі органів державної влади в частині реалізації політики національної пам'яті (робота в комісіях, робочих групах тощо).
 - виконання просвітницької та популяризаційної роботи щодо актуальних питань політики історичної пам'яті (виступи, статті, лекції, проведення конференцій тощо).
 - дослідження ефективності виконання Інститутом його основних завдань, зокрема щодо обізнаності та розуміння громадянами України історії української держави, популяризації її видатних особистостей, а також сприйняття наративів та міфів (організація проведення соціопитування).

Упродовж 2021 року Інститут продовжував роботу з недопущення використання символів тоталітарних режимів в Україні. Кількість та зміст звернень та запитів, що надходять до Інституту свідчить про наявність перешкод для ефективного виконання Закону органами місцевого самоврядування. Для розуміння проблем у цій сфері Інститутом розпочата підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів про реалізацію у 2015–2021 роках відповідного законодавства України. Робота над матеріалами буде завершена у 2022 році.

Запит з боку українського суспільства щодо **реабілітації жертв комуністичного тоталітарного режиму** продовжує зростати. З метою розширення спроможностей Інституту для забезпечення права громадян України на відновлення справедливості, була змінена структура Інституту та був створений Сектор забезпечення діяльності Національної комісії з реабілітації.

Інститут також систематично працює над наданням додаткових роз'яснень щодо реалізації Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років».

23 грудня 2021 року було проведено тематичний семінар, в якому взяли участь понад 50 учасників, які беруть участь у роботі регіональних комісій з реабілітації. За результатами семінару підготовлено матеріали (роз'яснення, розгорнуті відповіді на питання учасників, відеозапис семінару, зразки заповнених документів) для розсилки учасникам.

Інститут щорічно працює у напрямку обліку місць пам'яті та пошуку місць поховань жертв Голодомору 1932-1933, масового голоду 1921-1923, 1946-1947 років, політичних репресій, воєн, учасників національно-визвольної боротьби за незалежність України у ХХ столітті.

У 2021 р. в результаті 5 пошукових робіт було знайдено 5 місць поховань, ексгумовано і перепоховано 37 останків з трьох поховань, щодо яких робота велася в попередні роки.

Враховуючи об'єм завдань, які стоять перед Інститутом, цей напрям діяльності потребує фінансового, інституційного та кадрового посилення.

Важливим напрямком роботи Інституту є розвиток електронного геоінформаційного каталогу «Віртуальний некрополь української еміграції». Якщо станом на кінець 2020 р. каталог містив майже 4 000 облікових карток про поховання українців у 19 країнах, то станом на кінець 2021 року каталог містить 10 765 карток.

Співробітники Інституту під час закордонних відряджень до Республіки Польща відвідали українські місця пам'яті (всього 14 місць) та зафіксували поточний стан меморіалів видатним українцям та місць окремих поховань борців за незалежність України.

Також у звітному році здійснювався облік встановлених на території України пам'ятників та пам'ятних знаків, присвячених діячам і подіям, пов'язаним з історією Угорщини та/або угорського народу та пов'язаним з історією Польщі та/або польського народу. Було виявлено нові нелегально встановлені об'єкти. За результатами здійсненої роботи Інститут спрямував офіційні звернення до державних органів України.

У 2021 р. у співпраці з партнерами продовжувалася діяльність з вшанування пам'яті загиблих захисників України у російсько-українській війні, а також діяльність з розробки військового поховального ритуалу. На основі раніше розробленої Інститутом концепції прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо військового поховального ритуалу».

Інститут працював над узагальненням інформації щодо загиблих в АТО/ООС, їх місць поховань. Також здійснювалось узагальнення інформації про сектори військових поховань, надання методичної підтримки щодо їх створення.

Інститут продовжував реалізовувати освітні проєкти та співпрацювати з вчителями. Зокрема, на постійній основі розробляв комплекси методичних матеріалів з питань історичної пам'яті. У фокусі роботи Інституту цього року були

теми збереження та донесення до дітей історії Голодомору, культура пам'яті про Другу світову війну та Голокост, питання національно-патріотичного виховання.

Також продовжувалася співпраця з музеями у сфері відновлення і збереження національної пам'яті. Інститут продовжив створення картографічних популяризаційних матеріалів для оновлення експозицій музеїв, а також провів декілька семінарів для музейних працівників для обговорення тем національної пам'яті в музейній установі, ціннісних підвалин системи координат сучасних музеїв, місії у сучасному суспільстві, історії та пам'яті у цифрову добу, музейних трансформацій: реекспозиції та створення нових експозицій від теорії до реальності, проєктної діяльності сучасних музеїв та підходів до музеєфікації російсько-української війни.

У 2021 році була затверджена **Комунікаційна політика Інституту**, що дало змогу зробити комунікації Інституту більш системними. Зовнішня комунікація Інституту розглядається та реалізується, окрім взаємодії зі ЗМІ, як окремий напрям діяльності, цілями якого є збільшення рівня авторитету та довіри до Інституту у суспільстві та збільшення аудиторії Інституту. Незважаючи на суттєві обмеження видимості офіційної сторінки Інституту мережею «Фейсбук» з квітня 2021 року, наслідком чого стало зниження органічного охоплення користувачів соцмережі в десятки тисяч раз, кількісні показники аудиторії Інституту у 2021 році продовжили зростання.

Приріст відвідуваності офіційного сайту у звітному році складає 34%, приріст аудиторії каналу Інституту в YouTube складає близько 20%. Для розширення аудиторії було створено телеграм-канал Інституту («Історія та пам'ять»). На кінець року охоплення аудиторії каналу становило 3000 осіб.

Кількісні показники моніторингу взаємодії користувачів з офіційними сторінками в соціальних мережах та офіційним сайтом Інституту дають змогу говорити про те, що перелік тем, які викликали найбільшу реакцію в аудиторії

Інституту, залишається незмінним та співпадає з основними напрямками діяльності Інституту.

Пріоритетними завданнями діяльності Інституту на міжнародному напрямку залишається популяризація історії України у світі, подолання спадщини тоталітаризму та історичних міфів, а також збереження історично-культурної спадщини України за кордоном.

В рамках окреслених пріоритетів Інститут спрямовував свої головні зусилля на дослідження місць пам'яті України за кордоном, на ініціювання змін у наявні міжнародні домовленості України, що регулюють питання захисту місць пам'яті та опрацювання положень майбутніх угод, на посилення наукового діалогу щодо важливих та складних питань історичної пам'яті.

У рамках міжнародного співробітництва Інститут підтримував партнерські проекти в Україні, зокрема, у сфері збереження пам'яті про Голокост та для популяризації сторінок спільної історії.

Окремим важливим напрямом міжнародної співпраці Інституту є подолання спадщини тоталітарного минулого та засудження злочинів тоталітарних режимів. У цьому контексті Інститут вважає за необхідне актуалізувати в рамках своєї міжнародної співпраці питання засудження злочинного радянсько-сталінського режиму на рівні зі злочинами нацистської Німеччини.

В. В'ятрович вважає, що відсутність політики декомунізації в Україні після проголошення незалежності була однією з причин, які призвели до неорадянського реваншу режиму Януковича. Носії радянських цінностей (а не росіяни чи російськомовні, як про це говорить російська пропаганда) нині є головним кадровим резервом терористичних загонів у так званих ДНР та ЛНР. Тому питання декомунізації для України сьогодні стосується вже не лише гуманітарної політики, але й політики безпеки [13].

Окремої уваги заслуговує формування політики пам'яті після повномасштабного вторгнення рф 24 лютого 2022 року. Особливістю реалізації

означеної політики є те, що Україна вийшла на світовий рівень, і багато виставок, заходів, нормативних, міжнародних документів було прийнято міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, а також окремими державами.

Наприклад, 2 серпня у медіацентрі «Україна-Укрінформ» відбулась презентація освітнього проєкту «Діалоги про війну», створеного Українським інститутом національної пам'яті з ініціативи Міністерства культури та інформаційної політики [25]. Ідея проєкту виникла під час інформаційно-просвітницької кампанії у вищих навчальних закладах: був відчутний запит на якісний контент на таку тему з боку освітян середньої та професійно-технічної ланки.

12 вересня було підписано Меморандум про співпрацю між Міністерством внутрішніх справ України та Українським інститутом національної пам'яті. «У межах співпраці з Міністерством внутрішніх справ ми створимо в Архіві усної історії [65] окрему колекцію відеоматеріалів, куди увійдуть і ті відео, які були записані в процесі роботи над проєктом «Герої МВС», для подальшого збереження, наукового опрацювання та популяризації. Спільними зусиллями ми зможемо зберегти цю пам'ять і передати її прийдешнім поколінням, щоб пам'ятали, чого варта наша свобода і незалежність», – наголосив перший заступник, в.о. голови УІНП Максим Ярмистий [66].

Підсумовуючи вищесказане, можна дійти висновку, що існування й функціонування інституту пам'яті в Україні має велике значення для суспільно-політичного життя, адже саме він відповідає за реалізацію державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті. Ця інституційна складова як і відрізняє сучасні політики пам'яті держави, так і слугує прикладом погодження підходів до вивчення і розуміння українсько-польського історичного досвіду.

2.2. Взаємодія громадських організацій з органами влади у реалізації державної політики пам'яті

Серед недержавних (неурядових) інститутів та громадських організацій О. Волянчук виокремила кілька груп:

Організації, створені безпосередніми учасниками подій, очевидцями, постраждалими. Вони переважно є носіями трагічної пам'яті, відповідно їх мета – збереження та вшанування пам'яті про «травму». До таких організацій належать: спілки колишніх в'язнів концтаборів та репресованих; організації постраждалих та учасників воєнних дій; громадські формування етнічних меншин, що свого часу зазнали насильної депортації та вигнання з рідних земель; організації небайдужих до наслідків екологічних катастроф минулого.

Громадські об'єднання, що виступають за збереження та відновлення традицій, яких можна класифікувати як носіїв героїчної пам'яті.

Наукові та культурно-просвітні організації, мета яких – вивчення й популяризація знань про минуле: науково-дослідні організації; культурно-просвітницькі об'єднання; товариства, діяльність яких спрямована на збереження та відновлення історико-культурних пам'яток [17, с. 123-125].

Також існує варіант класифікації громадських організацій за ступенем пріоритетності політики пам'яті поряд з іншою діяльністю: а) спеціалізуються на меморіальній роботі (або ж вона є основною для них); б) займаються зазначеним видом діяльності поряд з іншими проектами; в) час від часу беруть участь у реалізації завдань політики пам'яті [39, с. 46].

Об'єктом реалізації політики пам'яті є суспільство загалом чи його окремі групи (соціальні, етнічні, територіальні, мовні тощо). Разом з тим слід виокремити мішені, на трансформацію яких спрямована меморіальна політика:

суспільна думка, патріотичні почуття, громадська воля, історична пам'ять, національна свідомість та ідентичність.

Метою таких практик є формування й закріплення в суспільстві моделі пам'яті та управління колективною історичною свідомістю задля реалізації завдань політичної системи. За допомогою цієї політики можуть реалізовуватися різноманітні інтереси: гармонійні та антагоністичні, прогресивні, консервативні та реакційні, постійні та тимчасові, стійкі та нестійкі, загальні та приватні [18, с. 101].

Похідними від мети та інтересів є завдання цих практик, що можуть реалізовуватися як складова політичного менеджменту, спрямованого на соціальні (загальні) пріоритети, чи політичного маркетингу, мета якого – завоювання влади (приватні інтереси).

До першої групи належать такі завдання:

- формування національної ідентичності; уніфікація різних моделей пам'яті, зведення до несуперечності офіційного та неофіційного її рівнів;
- подолання конфліктних інтерпретацій у трактуванні минулого;
- згуртування зусиль членів тієї чи іншої спільноти, відстоювання і зміцнення їх громадських позицій;
- консолідація суспільства/нації, створення об'єднуючих символів;
- актуалізація суспільно-значущого досвіду минулого;
- демонстрація позитивних прикладів для наслідування;
- мобілізація населення до здійснення суспільних перетворень;
- підтримка внутрішньої політичної стабільності;
- залучення індивіда до історичного досвіду спільноти.

До другої групи можна віднести завдання, що прямо чи опосередковано стосуються політики пам'яті:

- здобуття, утримання або перерозподіл влади;
- інтеграція/дезінтеграція суспільства;
- легалізація політичних дій;
- компрометація ідеологічного суперника;
- демонстрація спадкоємності/послідовності суспільно-політичного розвитку

(при проведенні агітації);

формування ціннісних орієнтирів та установок в межах політичної сфери.

Форми реалізації історичної політики на прикладі діяльності громадських організацій окреслив дослідник Ю. Опалько:

- збір, фіксація, систематизація, зберігання та публікація документів, листів, спогадів, біографічних, історичних та етнографічних матеріалів;
- пошук, зберігання та повернення в науковий та культурний обіг археологічних знахідок, історичних та культурних пам'яток, творів мистецтва, предметів старовини та народного побуту;
- проведення громадсько-політичних акцій (мітингів, демонстрацій, зборів, днів пам'яті тощо) з метою привернути увагу до проблем збереження історико-культурної спадщини, української мови та традицій, присвячених певним історичним датам, видатним митцям, громадським, політичним діячам;
- організація наукових та культурно-мистецьких заходів – конференцій, симпозіумів, форумів, концертів, фестивалів, виставок, конкурсів тощо;
- інформаційно-освітня робота (особливо серед молоді): вивчення рідної мови, народних традицій, популяризація фольклору, поширення історичних знань (у тому числі через залучення ЗМК);
- краєзнавча робота, розвиток місцевого туризму, створення народних, етнографічних музеїв тощо;
- збереження, розвиток та популяризація культури, мови й традицій національних меншин;
- розвиток міжрегіональних, міжнаціональних та міжнародних культурних зв'язків [39, с. 46].

На підтвердження ефективності такої співпраці між громадськими організаціями та державою експерти навели приклади успішної реалізації подібних ініціатив як на загальнонаціональному рівні, так і в регіонах:

З 2010 року ГО Центр досліджень визвольного руху (ЦДВР) працював над

проектом «Покидаючи СРСР» та «Відкриті архіви», у рамках яких ініціював низку публічних обговорень, круглих столів, експертних опитувань і міжнародних конференцій. Учасники цих заходів вивчали досвід інших країн Центральної та Східної Європи щодо реформи політики пам'яті, а також формували пропозиції щодо оптимального шляху для України.

Коаліцією громадських ініціатив «Реанімаційний пакет реформ» була створена окрема профільна група «Політика національної пам'яті». РПР готував дорожні карти реформ для парламенту і низка перерахованих там пунктів була включена до Коаліційної угоди парламентарів (2014) [15].

У 2015 році з'явилась неформальна освітня програма «Студії живої історії», що реалізується ГО «Інша освіта», спрямована на пошук альтернативних шляхів та методів роботи з історією.

З 2018 року Центр досліджень визвольного руху спільно з Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні проводить щорічні освітні програми, які мають назву «Як домовитися з минулим».

Програма включає два компоненти: семінар для молоді та відкрита міжнародна конференція з тематичними панелями. Учасники цих заходів намагаються спільно шукати відповіді на питання про те, як забезпечувати інклюзивний підхід у роботі з минулим та як шукати порозуміння між тими групами суспільства, які мають різні моделі пам'яті та різне минуле.

Крім того, ЦДВР, експерти якого свого часу стали одними з розробників закону про доступ до архівів КГБ (2015), сьогодні активно працює в питаннях популяризації доступу до цих архівів. Зокрема організація проводить освітні програми для студентів, як працювати з джерелами, надає консультації для громадян на безплатній основі.

У 2018 році ЦДВР створив міжнародну освітню програму для журналістів «Deconstruction. Архіви КГБ для медіа», у рамках якої підготував докладний посібник про роботу з архівами КГБ, а також провів навчання для журналістів. Так

у ЗМІ з'явилась серія мультимедійних спецпроектів, базованих на архівних розвідках журналістів-учасників проекту, а деякі журналісти обрали архівну тематику як спеціалізацію. У вільному доступі наявні й посібники «Архіви КГБ для медіа» українською, російською та англійською мовами.

Громадська ініціатива зі створення онлайн реєстру загиблих внаслідок російсько-української війни. Це велика база даних, де щодо кожного загиблого (більше стосується військовослужбовців, не цивільних) в усіх регіонах України можна знайти інформацію [15].

Група активних дослідників у м. Вінниця по завершенню активної фази перейменувань вулиць міста вирішили інституціоналізувати свою ініціативу та створити Центр історії Вінниці.

Цей Центр нині є муніципальним проектом та вже має низку реалізованих проектів, спрямованих на дослідження та популяризацію історії міста. Представники цього центру відігравали одну з ключових ролей у процесах громадських обговорень та в поданні ініціатив щодо перейменувань тих чи інших об'єктів топоніміки.

У місті Рівному громадська організація «Мнемоніка» налагодила ефективну співпрацю з органами місцевого самоврядування. Її ініціативи пов'язані зі змінами в публічному просторі міста (проекти з мапування міських культурно-історичних об'єктів, встановлення вказівників, які показують різноманітну поліетнічну історію міста тощо), а також проведенням різного роду заходів, навчальних семінарів, уроків у школах.

У Львові прикладом такої громадської ініціативи є створення Центру міської історії, представники якого проводять велику кількість різних публічних лекцій і заходів.

Зокрема, вони працювали з єврейською спадщиною простору синагог: організували величезний діалоговий процес, якою має бути меморіалізація цього

простору, залучивши органи місцевого самоврядування та єврейську громаду – релігійну і світську.

Триває робота, спрямована на осмислення та спростування російських імперських міфів про минуле України.

У межах цього напрямку 2 березня було проведено круглий стіл онлайн «Деколонізація свідомості. Як розповідати молоді історію південної та східної України». Співорганізатором заходу виступив Інститут української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського Національної академії наук.

Також упродовж року Інститут національної пам'яті провів серію з 4 круглих столів під загальною назвою «Деколонізація: віднайти своє під шаром російських імперських міфів»: 19 листопада у Харкові на тему «Російська імперська культурна спадщина в Україні: як пам'ятати»; 2 грудня у Дніпрі на тему «Імперське минуле в музейному просторі: як переосмислювати»; 9 грудня в Одесі на тему «Як долати наслідки імперської політики забування?»; 16 грудня в Києві на тему «Деколонізація: віднайти своє під шаром російських імперських міфів». Участь в обговореннях брали експерти з різних регіонів України та з-за кордону. Вони також транслювалися онлайн.

Південний міжрегіональний відділ Інституту провів серію круглих столів, спрямованих на розвінчання імперських російських та радянських міфів про південь України. Обговорення організовано спільно з Департаментом освіти та науки при Одеській облдержадміністрації й громадською організацією «Ветеранс ХАБ ОДЕСА». У межах 6 заходів обговорено теми: національно-патріотичне виховання дітей та молоді (21 березня), «Як українці зупинили «русскую весну?» (19 травня), «30 років незалежності України: досягнення та виклики» (28 травня), «Партнери у сфері національно-патріотичного виховання: інноваційні ідеї та пропозиції» (11 серпня), «Діяльність антибільшовицьких підпільних організацій в Одеській губернії у контексті підготовки проведення Другого Зимового походу» (26 серпня).

Надіслано понад 733 листи центральним та місцевим органам влади та самоврядування, установам, організаціям, громадянам щодо реалізації «декомунізаційного» законодавства. У тому числі – 417 листів з роз'ясненнями, рекомендаціями органам місцевого самоврядування, установам та організаціям щодо усунення з публічного простору символіки тоталітарних режимів, зокрема перейменування об'єктів топоніміки, демонтажу пам'ятників та пам'ятних знаків, а також приведення назв юридичних осіб, маркування продукції, розміщеної на офіційних сайтах інформації у відповідність до вимог чинного законодавства.

Також Інститут розпочав підготовку інформаційно-аналітичних матеріалів про реалізацію у 2015–2021 роках законодавства України щодо засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. У червні 2021 року за дорученням Прем'єр-міністра обласним державним адміністраціям було направлено листа з формою надання інформації до звіту. У липні було проведено онлайн-семінар для працівників місцевих органів влади, відповідальних за збір даних. Проте місцеві органи влади затримали надання відповідей, крім того, частина областей не надала повних даних. У зв'язку з чим затрималась робота над дослідженням.

Станом на кінець року було зібрано дані щодо перейменування 42 тисяч об'єктів топоніміки та демонтажу 1000 пам'ятників та пам'ятних знаків із комуністичною символікою або присвячених комуністичним діячам. Результати дослідження на цьому етапі свідчать про те, що органи місцевого самоврядування, особливо в селах та селищах, обирали нейтральні назви для перейменувань (47,5%). Назви, пов'язані з героїзацією українських захисників, увічненням української державності та незалежності, зустрічаються значно рідше (6%). Частіше органи місцевого самоврядування, обласні державні адміністрації обирали назви на честь відомих діячів науки та культури (8%). Робота над дослідженням продовжиться у 2022 році.

Представники громадських організацій наголошують, що таких ініціатив було б значно більше в усіх регіонах України, якби була державна підтримка, оскільки на сьогодні більшість цих проектів реалізується з ініціативи та силами самих культурних, мистецьких громадських рухів/об'єднань людей, окремих митців.

У контексті формування державної політики пам'яті, культури і загалом культури пам'яті експерти відзначають вагому роль Українського культурного фонду (УКФ) – державного фонду, який працює з культурою, мистецтвом, власне підтримує велику кількість проектів, пов'язаних з осмисленням минулого, різних політик пам'яті.

На додаток, представники громадських організацій зазначають, що окрім декомунізації відбулися інституційні реформи, які дуже посилили активність громадянського суспільства в Україні. Зокрема, реформа децентралізації посприяла появі нових інституційних механізмів впливу на місцеву політику пам'яті [15].

Завдяки такому інституційному механізму, як бюджет участі, громадянському суспільству надано можливість впливати на місцеве бюджетування.

Наприклад, у Рівному одна з організацій ініціювала маркування полікультурної, історико-культурної спадщини міста. Ця ініціатива громадської організації почала втілюватися завдяки бюджету участі. Тому частина експертів вважає такі зміни не менш важливими для демократизації політики пам'яті, ніж роботу під егідою Інституту пам'яті.

На думку більшості експертів, ефективною можливістю для взаємодії представників громадських організацій та органів публічної влади є Колегія при Українському інституті національної пам'яті, а також консультативно-дорадчі органи при міських головах та місцевих адміністраціях, які з 2015 року займаються питаннями декомунізації.

Отже, такий діалог дає змогу обговорювати питання політики пам'яті. Такі обговорення нерідко ставали фільтром на шляху певних проєктів. А позиція представників громадськості в ухваленні конкретних рішень, що стосувались політики пам'яті, мала вагомий, а нерідко вирішальний вплив на ухвалення рішень.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

3.1. Політика пам'яті як невід'ємна частина системи національної безпеки держави

Актуалізація досліджень у сфері національної безпеки, у тому числі її інформаційної складової, безпосередньо пов'язана з військовою агресією росії та анексією частини української території. Роблячи спробу визначити спільне і відмінне між поняттями: «історична політика» та «політика пам'яті», український історик В. Расевич відзначає: «...З повною впевненістю можна стверджувати, що “історична політика” у тій чи іншій мірі ведеться у всіх країнах, а рівень її бруталності залежить від функціонування демократичних інститутів держави. Натомість термін “політика пам'яті” передбачає не тільки цілеспрямовану діяльність державних інституцій та груп істориків в історичній сфері, але й ініціативу “знизу”, тобто у всій їх взаємодії та багатоплановості» [57].

Політика пам'яті як об'єкт наукових досліджень у вітчизняному науковому дискурсі явище порівняно нове. Так, наприклад, А. Киридон, обґрунтовуючи теоретичні засади політики пам'яті, стверджує: «Сутність сучасної парадигми пам'яті, що сформувалася в руслі історичної антропології полягає в тому, що предметом досліджень стає не сама історична подія чи явище, а пам'ять про нього, що зберігає суспільство» [30, с. 132].

Визначаючи роль історичної пам'яті в політичному процесі, В. Бабка прослідковує «зв'язок між результатами державної політики, моделями пам'яті, які репрезентували суб'єкти політичного процесу та рівнем суспільних настроїв» [4; 5; 7].

Визначаючи головні завдання, які виникли перед сучасними спільнотами, заступник Генерального директора ЮНЕСКО Абдул Вахід Хан відзначив: «У суспільствах знань отримання і поширення освітніх, наукових і культурних даних,

збереження свого спадку в цифровій формі, якість навчання та освіти повинні розглядатися як найважливіші завдання» [90].

Безпекова складова в дослідженнях вітчизняного інформаційного простору стала об'єктом наукових пошуків вітчизняних вчених як реакція на військову та інформаційну агресію росії. Водночас політика пам'яті як складова інформаційної безпеки має стати невід'ємною частиною загальнодержавних підходів до системи забезпечення національної безпеки держави. Інформаційні ресурси як об'єкт агресії та поле для розгортання відповідних атак донедавна не викликали особливого інтересу у вітчизняних вчених. До відкритого військового протистояння з росією інформаційний простір лише побіжно розглядався як майданчик можливих протистоянь.

Аналізуючи процеси формування історичних наративів у сучасних умовах, вчений з Національного інституту стратегічних досліджень І. Симоненко відзначає важливість держави як суб'єкта формування національної пам'яті та пропонує таке визначення державної політики пам'яті: «Сукупність офіційних репрезентацій історичного минулого, комеморативних стратегій та практик, орієнтованих на формування історичної пам'яті національної спільноти» [32].

Український письменник і блогер А. Бондар констатує: «“Політика пам'яті” після революції 2013–2014 рр. і під час російсько-української війни на Сході вперше за всю історію незалежності України набула системного й прямолінійного характеру. Інститут національної пам'яті, очолюваний В. В'ятровичем, узяв курс на декомунізацію, підтриману відповідними законами... з народу-жертви історичних обставин нині ми перетворюємося на незламних борців за волю, що в умовах сьогоденної війни з росією є цілком зрозумілим кроком» [10].

Радикальні зміни в державній політиці пам'яті й насправді відбулися з часу військового конфлікту росії та України. У сучасній ситуації, в умовах російсько-української неоголошеної війни, інформаційна складова цього протистояння набуває особливого, непересічного значення. російське медіа-обґрунтування своєї

військової агресії щодо України було та й залишається важливою ланкою в інформаційному протистоянні з Україною та вибудовуванні Москвою свого власного варіанта стратегічного нарративу та його представлення насамперед у зарубіжних ЗМІ, які так чи інакше позиціонують себе як проросійськи налаштовані. У цьому контексті слід зауважити, що російські «малі нарративи» для «українського вжитку» відрізняються від нарративів, які використовують російські медіа, впливаючи на місцевий електорат та відповідно формуючи в нього потрібне їм бачення проблеми російсько-українських взаємин: їх історії, еволюції та сучасного стану. Власне йдеться не лише про медіа, а й про науковий дискурс. Так, наприклад у жовтні 2017 р. Інститут російської історії РАН проводив Міжнародну конференцію «Великая российская революция: сто лет изучения», у рамках якої відбувалося засідання окремої секції: «Революция: проблемы историографии и исторической памяти» [55].

Якщо взяти до уваги тематику виступів у цій секції, то стає зрозумілим, що до сьогодні в російській історіографії продовжує панувати імперське бачення історії. Бо пам'ять про «Велику російську революцію» розглядалася більшістю учасників тамтешнього наукового дискурсу насамперед у контексті її впливу на навколишні території. Для прикладу варто згадати теми деяких доповідей: «Изучение Великой российской революции как научная и идейно-политическая традиция: от “социалистического переворота” до “цивилизационного срыва”» Хайрутдинов Р. Р., к. и. н. (Казань); «Азербайджан и Северный Кавказ в период русской революции 1917 г.: историография» Алиева С., д. и. н. (Азербайджан); «Азербайджан во время революции 1917 г.: компаративный анализ советской и современной историографии» Багирова И., д. и. н. (Азербайджан); «Революционный миф и политика памяти в эпоху “оттепели”» Тихонова В.В., к. и. н. (Москва); «Февраль и Октябрь 1917 г. в исторической памяти и политическом календаре России» Марченя П.П., к. и. н. (Москва) [55].

До певної міри дисонансом тут виглядає позиція російського історика А. Пижикова, який переконаний: «Що більше прочитаєш проведених досліджень, вдивляєшся в давно минулі події, тим краще розумієш, що вагома частина російської історії викладена виключно з українсько-польських позицій. До сьогодні цей очевидний факт зовсім не усвідомлений, як і те, навіщо та коли це робилося» [56].

Російський дослідник робить з цього доволі специфічний висновок, який все ж, з нашого погляду, лягає в загальну «канву» «веоликорусской истории»: «Якщо називати речі своїми іменами, то росія піддалася ідеологічній диверсії, аналогів якій немає в світовій історії. Тут вдалося зробити те, про що навіть не мріяли західноєвропейці. Ті ніколи не забували: вони не прохані гості в країнах, окупованих силою та кров'ю і що рано чи пізно, але доведеться покинути ці землі. А ось у київських прибульців подібних проблем не виникало: куди це забиратися самим що ні на є “корінним”, які уособлюють історичний шлях країни?!» [58].

А. Пижиков стверджує: «Київщина була основою претензій та обґрунтування прав на всю росію. Польсько-малоросійська еліта, яка зібралася навколо Романових показувала, що вона визначає історичний шлях росії. Потрібна була історична легітимація... Водночас Петро I розумів, якщо висмикнути українсько-польський елемент з еліти, то вся росія завалиться й не припинить існування. Українство існує в двох іпостасях: іпостась націоналістично-західна, а інша іпостась – слов'янофільська. Саме тому концепція: “Православ'я. Самодержавство. Народність”, яка зараз рекомендується Президенту росії це суто українська конструкція. РПЦ це теж українська конструкція» [58].

Намагаючись створити якомога більше інформаційних приводів для обговорення теми про «фашистів-бандерівців», у російському науковому дискурсі анонуються, наприклад, дослідження відповідної тематики: Дюков А. «Почему мы сражаемся с Поляками (антипольская программа ОУН в ключевых документах. Варшава, 2017)». Про головну «ідею» книги йдеться в короткій анотації

представлений на сайті Інституту російської історії РАН: «В данной книге впервые на польском языке опубликованы внутренние документы Организации украинских националистов, описывающие планы решения “польского вопроса”. Как показывают документы, массовые убийства поляков на Кресах восточных планировались украинскими националистами еще до начала Второй мировой войны. Выход книги приурочен к Национальному дню памяти жертв геноцида граждан Польской Республики, совершённого украинскими националистами» [12].

Формуючи відповідне тематичне наповнення інформаційного простору всередині рф у виданнях, що виходять під грифом РАН, використовується, м'яко кажучи, доволі «специфічне» трактування історичних подій та термінів. Так, для прикладу, в анотації книги [12] вказано: «К началу XX в. в Центральном Черноземье, на русско-украинском пограничье, сформировался своеобразный субэтнос – “хохлы”, “перевертни” – с особой идентичностью, отличающей его представителей как от русских, так и от украинцев» [12].

Подібне вільне трактування історії дає змогу К. Дроздову наполягати: «автор книги рассматривает политику украинизации государственных органов и партийно-советского аппарата, системы школьного образования и культурно-просветительских учреждений на территории Воронежской и Курской губерний, а затем Центрально-Черноземной области. В центре внимания оказываются также процессы языковой и культурно-бытовой ассимиляции (“обрусение”) украинцев Центрального Черноземья, которые, по мнению автора монографии, стали главным препятствием на пути успешной “украинизации” местного населения и в конечном итоге привели к смене национальной идентичности с украинской на русскую...» [45].

Змінюючи в такий спосіб перелік тем для обговорення у наукових дискусіях, рф намагається забезпечити широко популяризованій сьогодні концепції «русского мира» міцний «науковий» ґрунт. Тільки так можна пояснити залучення до «безпекової проблематики» тем, які на перший погляд до них не належать [11].

Водночас варто наголосити на тому, що важливість концепції «русского мира» та осучасненої ідеї «собиранія земель» для теперішньої росії підтверджується виходом збірок наукових статей присвячених обґрунтуванню територіальних претензій рф до України [45].

Україна фактично не реагувала на таке наповнення російського дискурсу загалом та наукового, зокрема, до того часу поки від обговорень тем про претензії, не дійшла справа до практичної їх реалізації через анексію території. З початком неоголошеної війни росії проти України змінилися не лише акценти у вітчизняних оцінках історичних подій, змінилися підходи до їхнього трактування не лише в суспільному та науковому дискурсах але, що надзвичайно важливо, у політичному дискурсі.

Цей закон був підписаний Президентом України П. Порошенком у квітні 2015 р., з його прийняттям втратив чинність інший Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» підписаний Л. Кучмою у квітні 2000 р., в якому поняття «Другої світової війни» згадується лише в ст. 8, в якій зокрема зазначалося «Україна сприяє виявленню поховань часів Другої світової війни, розташованих на її території, спорудженню і збереженню пам'ятників у місцях поховань, відродженню гуманістичного ставлення до них» [53].

Збереження радянського дискурсу в оцінках тих подій фіксуємо також у 2012 р. коли В. Янукович підписав Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з відзначенням 70-ї річниці визволення України від фашистських загарбників та 70-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» відповідно до якого 2015 р. оголошувався «Роком ветеранів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» [51].

Слід наголосити, що в цьому указі немає жодного слова про Другу світову війну та навіть натяку на те, що війна для частини українців розпочалася ще 1939 р., натомість змістова частина Указу витримана в традиціях радянських підручників

з історії. Екс-директор Національного інституту стратегічних досліджень Ю. Рубан, досліджуючи методи, які використовує російська пропаганда ще в жовтні 2014 р., відзначав: «Мова і символічний ряд міфу про Велику Перемогу, цілеспрямовано та інтенсивно використовуються росією в інформаційній війні проти України. Георгіївська стрічка – символ цієї війни, яка давно вирвалася за межі інформаційного простору, простелила шлях до анексії та агресії і стала її символом» [59].

Використовуючи такі поняття та користуючись тим, що їх зміст пересічні громадяни не завжди розуміють, російській ідеологічній машині до сьогодні вдається згуртовувати суспільство довкола розкручених місцевими медіа пропагандистських кліше на зразок: «розп'ятих хлопчиків». До речі, тематика Другої світової війни в російській інтерпретації (Великої вітчизняної війни) є однією з визначальних складових російського гранд-нарративу. Важливо також, що в сьогоденній росії використовується поняття: «фашизм» та його похідні і в результаті, наслідуючи традиції СРСР, відбувається традиційна підміна понять між італійським фашизмом і німецьким нацизмом.

Про істотні зміни в реалізації вітчизняної політики пам'яті говорить також Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [49].

У липні того ж року Міністерство юстиції України видало Наказ № 1312/5 «Про затвердження Правового висновку Комісії з питань дотримання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»». У п. 2 цього Наказу вказано: «Визнати, що статут, найменування та символіка Комуністичної партії України не відповідають частинам першій та другій статті 3 та частині першій статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного

та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»» [45].

Актуальність проблем у реалізації політики пам'яті, які держава намагається вирішити шляхом внесення змін до вітчизняного законодавства до сьогодні не втрачена. Свідченням тому є проведення 1 листопада 2017 р. у Комітеті Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя круглого столу на тему: «Законодавство про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні: стан виконання» [34].

Під час засідання учасники обговорення чинних норм українського законодавства зокрема відзначали таке: перший заступник міністра культури України С. Фоменко повідомила, що наказом Міністерства культури № 838 «Про внесення змін до Порядку обліку об'єктів культурної спадщини», пункт 5.1 Порядку доповнено новим абзацом, відповідно до якого пам'ятки (пам'ятники, пам'ятні знаки), присвячені особам та подіям, визначеним Законом, включенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України не підлягають [64].

Як важливий аспект подальшого розвитку законодавчої бази у сфері «політики пам'яті», з нашої точки зору, варто розглядати звіт від громадськості «Реформа у сфері політики пам'яті: проміжні підсумки виконання «декомунізаційних законів», підготовлений експертами Лабораторії законодавчих ініціатив в рамках Програми USAID «РАДА: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво», що виконується Фондом Східна Європа [1].

Автор доповіді, експерт член групи «Політика національної пам'яті» Реанімаційного пакета реформ А. Олійник визнаючи, що фактом прийняття «декомунізаційних» законів вдалося досягти багатьох цілей, все ж зауважує в доповіді: «Однак наміри ініціаторів реформи у сфері політики національної пам'яті були ширшими. Наразі в робочому процесі перебуває формування Музею Майдану та Музеїв тоталітаризму (музеїв окупації), ухвалення нової редакції закону “Про

реабілітацію жертв політичних репресій” із розширеним переліком категорій осіб, які підлягають реабілітації; врегулювання питання щодо державних свят, ухвалення закону про Український інститут національної пам’яті; оновлення загального архівного законодавства та створення Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам’яті» [1]. Фахівець також констатує, що «...новий план дій на 2016 р., який В. Гройсман затвердив своїм підписом 27 травня. У ньому політика національної пам’яті не врахована взагалі. Новий “План пріоритетних дій Уряду на 2016 рік” основними стратегічними задачами постановив безпеку, макроекономічну стабілізацію, поліпшення умов для бізнесу, протидію корупції, підвищення якості рівня держуправління та державних послуг. Реформа у сфері політики національної пам’яті опинилася поза фокусом кряду» [1].

Аналізуючи переваги застосування Закону «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 рр.», А. Олійник водночас наголошує на проблемах, які на сьогодні в Україні не вирішено, зокрема, ідеться про створення ГДА УІНП: «Нова архівна установа, формування якої передбачене законом про доступ до архівів, поки не створена. Приміщення, в якому можна було б розмістити за попередніми підрахунками близько 3 млн справ та самих працівників, відсутнє. Також ще не врегульована логістика передачі документів. Наразі триває розробка відповідних підзаконних нормативно-правових актів» [1].

Звертаючи увагу на те, процес реалізації політики пам’яті представлений в інформаційному просторі, аналітик приходять до таких узагальнень: «Фактично, охоплені всі ключові меседжі – демонтаж пам’ятників, який часто перетворюється на проблемний процес, перейменування, що провокують дискусії, зміна назв радянських свят, історії з архівів радянських репресивних органів, питання реформи українського святкового календаря, відкриття Музею монументальної пропаганди в СРСР. Бракує матеріалів на локальних рівнях, які б несли

роз'яснювальну функцію: наприклад, коротких науково-популярних розвідок про історію краю, місцевих значимих постатей, походження топоніміки тощо» [1].

Викладений вище матеріал дає змогу зробити відповідні *висновки*. Втрата частини території, створення в окупованій частині українського Донбасу квазі-республік та військове протистояння росії як агресору, що триває до сьогодні, істотно змістили акценти в інформаційному протистоянні України та рф. Якщо ставлення до політики пам'яті, у вітчизняному інформаційному просторі, до анексії росією Криму, проходило по лінії «радянське–антирадянське», після цього починає різко змінюватися з врахуванням самого факту військової агресії проти України. З цього часу все більше втрачають вплив на свідомість українців історичні міфи, які формувалися за радянських часів та активно використовувалися й розкручувалися російською пропагандистською машиною про «єдність слов'янських народів» і т. п. ідеологічні штампи. Водночас, разом зі зменшенням тематичного «радянського» сегмента інформаційного простору в Україні, російські та проросійські медіа почали активно розкручувати іншу теми: «ОУН-УПА» та «вплив Заходу» на політику сучасної України. Зміна тематики, на щастя не змінила підходів, бо так само використовуючи відверту дезінформацію та перекручуючи факти, російська пропаганда поширює фейки про «розп'ятих хлопчиків» та «людоджерів-бендерівців», а тому подібні інформаційні приводи доволі легко фіксуються та дискредитуються. Водночас доводиться констатувати, що опоненти зі сторони російського агресора, доволі часто доводячи «аргументованість» власної позиції, почали апелювати до «загальноєвропейських правових норм» тощо, вириваючи їх з контексту та використовуючи їх насамперед для впливу на український сегмент інтернет-простору. Ефективність вітчизняної політики пам'яті в подальшому залежатиме від того чи збережеться сьогоднішній вектор загальнодержавної зовнішньої політики і як його похідна розвиток українського інформаційного простору, особливо в сегменті протидії ворожим інформаційним впливам. Щодо перспектив подальшого дослідження комеморативних практик на вітчизняних

теренах слід зауважити, що їх вивчення в майбутньому має розгортатися з огляду на те, як в подальшому протікатиме інформаційне протистояння росії та України як складова неоголошеної війни. Політика пам'яті в Україні часто стає предметом інформаційних спекуляцій різних політичних сил і політичних акторів, намагання зменшити цю залежність – головне завдання науковців на найближчу перспективу.

3.2. Особливості державного управління у формуванні моделі політичної пам'яті після 2014 року

На рівні офіційної політики Президентом було видано низку указів, пов'язаних з меморіалізацією сучасних подій: Указ Президента «Про День захисника України» (від 14 жовтня 2014 р.), який заміняє радянський «День захисника Вітчизни» 23 лютого; «Про День Гідності та Свободи» (від 13 листопада 2014 р.), що має відзначатися щороку 21 листопада на вшанування початку акцій протесту Помаранчевої революції та Євромайдану; 21 листопада 2014 р., в річницю початку Євромайдану, під тиском громадськості Президент підписав указ про присвоєння Небесній Сотні звання Героїв України; Указ «Про вшанування подвигу учасників Революції Гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні» (від 11 лютого 2015 р.), згідно з яким 20 лютого проголошується Днем Героїв Небесної Сотні; «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої Світової війни» (від 24 березня 2015 р.).

Започаткування іншого напрямку сучасної української політики пам'яті також пов'язане з Революцією Гідності. Так, ініціативою, що майже цілком йшла від населення, став ленінопад – стихійна хвиля демонтажу, повалення та пошкодження пам'ятників постатям компартії СРСР. Характерно й показово, що найбільше таких акцій відбулося в Центральній Україні. Адже перша хвиля знесення пам'ятників

радянському минулому в Західній Україні відбулася ще під кінець перебудови. Натомість східні області й Крим залишились найбільш реакційними.

Війну символів кінця 1980-х рр. О. Бойко означив «політичним барометром», що відбиває настрої суспільства [9, с. 47]. Тому таким своєрідним барометром і став ленінопад.

УІНП на початку 2014 р. започатковує проект «Усна історія Майдану» – збирання свідчень учасників та очевидців подій і запис відеоінтерв'ю. У 2014 р. Інституту було повернено статус центрального органу державної влади, крім того, змінилось керівництво установи. Внаслідок цього саме УІНП стає основним модератором другого напрямку державної меморіальної стратегії – перегляду радянського минулого для України. У цьому український інститут намагається скопіювати/повторити досвід декомунізації, здійснений аналогічними установами країн Центрально-Східної Європи. Причому, в Україні активна антирадянська позиція стає як предметом для захоплення, так і причиною конструктивної критики роботи Інституту з боку поміркованих інтелектуальних кіл.

Можливість здійснення на рівні офіційної політики процесу декомунізації описується за допомогою моделі «вікна Овертона». Ця модель демонструє, що з усього можливого спектру ідей у конкретний період знаходять втілення/реалізацію офіційною політикою лише ті, які поділяються громадськістю, тобто умовно потрапляють у вікно можливостей («вікно Овертона») [99].

Відповідно ідеї проходять послідовні стадії їх сприйняття і прийняття: немислимо – радикально – прийнятно – розумно – популярно – встановлена за правило (впроваджено). Щаблі сприйняття/оцінки ідеї декомунізації в публічному просторі за вікном Овертона:

- «немислимо» – в період СРСР;
- «радикально» – доба перебудови й боротьба за незалежність, коли радянські пам'ятники та назви були ліквідовані в Західній Україні;
- «прийнятно» – період президентства Л. Кравчука та Л. Кучми, що

підтверджують для прикладу укази про демонтаж радянських пам'ятників та ліквідація свята річниці «жовтневої революції»;

- «розумно» – в політиці президентства В. Ющенко з програмою «м'якої декомунізації»;
- «популярно» – ленінопад як наслідок Революції Гідності;
- «прийнято за правило» – ухвалення відповідного пакету законів.

Така модель демонструє, що здійснення декомунізації стало можливим саме після Революції Гідності, оскільки співпали запити активної частини громадського сектору та політикуму.

Спектр поглядів на декомунізаційний пакет виглядає так: повна підтримка; рекомендації щодо вдосконалення; вказівки на суперечливість та проблематичність практичного втілення; протест проти ухвалення цих законів. Прикладом останнього є відкритий лист вчених-українознавців до Президента та Голови ВРУ із закликом відхилити закони про вшанування борців за незалежність та засудження тоталітарних режимів [95].

Саме ці два акти викликали найбільше критики. Підписанти наголосили на несприйнятті визначеного законами трактування української історії сусідніми країнами і жителями нинішніх окупованих територій Донбасу, що може негативно вплинути на міжнародний імідж країни та внутрішню консолідацію населення.

Весь захист і критика прийнятого пакету відбувається в чотирьох площинах: юридичній; історико-меморіальній; політико-ідеологічній; суспільно-гуманітарній. Важливо підкреслити, що останні три значною мірою відповідають вище означеним групам функцій політики пам'яті [75].

У відповідності з вказаними чотирма аспектами можна відобразити аргументи лобістів і критиків щодо здобутків та недоліків/вад декомунізаційного пакету.

Юридичні аспекти визначаються законодавчою природою ухвалені програми декомунізації. *Здобутки* – реалізація потреби в юридичному закріпленні:

статусу борців за незалежність України; Другої Світової війни як трагедії, зокрема для України; відкритого доступу до архівів радянських спецслужб; засудження злочинів комуністичного режиму, визнання його чужорідності щодо України. *Недоліки* – неоднозначність цих норм, необхідність їх доопрацювання: відсутність міжнародного судового засудження комуністичної ідеології; злочинними можуть бути визнані конкретні рішення/дії конкретних осіб, а не абстрактний «характер режиму», як це сформульовано у відповідному законі [49]; нечіткість формулювань, використання етичних оціночних критеріїв, які допускають різне трактування (заперечення, виправдання, приниження гідності, створення позитивного образу).

Історико-меморіальні аспекти стосуються вивчення національної історії, вшанування героїв/жертв. *Здобутки* – забезпечення необхідності реабілітації українського визвольного руху, що був під забороною в СРСР; науково обґрунтоване вживання термінології; сприяння історичним дослідженням через відкриття архівів; вшанування жертв Другої Світової війни і комуністичних репресій та переслідувань. *Недоліки* – одностороннє трактування комуністичного режиму та українського визвольного руху: вшанування жертв тоталітаризму, але забуття жертв переслідувань УНР та УПА [20; 35].

Політичні та ідеологічні аспекти визначають ухвалення декомунізаційних законів як реакцію на російську агресію.

Здобутки від ухвалення відповідних норм визначаються необхідністю:

- здійснювати патріотичну мобілізацію – формування символічного зв'язку боротьби за незалежність в ХХ ст. та захисту цілісності й суверенітету в Україні;
- легітимізувати європейський вибір – демонстрація зв'язку української та світової історії на прикладі участі українців у боротьбі проти нацизму на різних фронтах, а також вшанування жертв війни за європейським зразком 8 травня. Крім того, засудження комуністичного режиму й героїзація борців проти цього режиму опосередковано торкається образу сучасної росії;

– протидіяти російській пропаганді шляхом: а) відбиття атаки – легітимація національних рухів як визвольних у відповідь на звинувачення у фашизмі; б) контратаки – юридичного зрівняння комунізму з націонал-соціалізмом. Хоча такі дії мають радше ідеологічний, ніж практичний організаційний характер.

Разом з тим, ухвалені у відповідний спосіб закони мають низку *недоліків*, що можуть містити приховані загрози. Спосіб їх ухвалення для української влади – це можливість відвернення уваги громадянського суспільства від обговорення соціальних, економічних, політичних проблем [2; 60].

Загалом політичні аспекти демонструють те, що актуальність декомунізаційного пакету визначається переважно ідеологічними питаннями. Але він несе приховані загрози в здійсненні реальної політики.

Суспільно-гуманітарні аспекти визначаються конкретними проявами й результатами реалізації відповідних норм та реакцією на це суспільства. *Здобутки* – закони створюють далекою перспективу формування в державі єдиного несуперечливого меморіального канону та впровадження комеморативних практик за європейським зразком.

Недоліки криються в розбіжності між: а) формулюваннями, використаними в законах, та втіленням відповідних положень; б) ухваленими нормами, що визначали єдиний погляд на українське минуле, і реальними розбіжностями в історичному досвіді та відповідно суспільній пам'яті.

Наслідком декомунізації та своєрідною відповіддю на російську пропаганду стала зміна традиції відзначення Дня Перемоги над нацизмом в Другій Світовій війні – від тріумфального святкування до скорботного вшанування. Так, 8–9 травня 2015 р. в Україні ознаменувало появу нового меморіального канону Перемоги. Запровадження Дня Пам'яті та Примирення 8 травня свідчить про наближення до західної традиції відзначення фактичного дня завершення війни в Європі, що відбувається в першу чергу шляхом вшанування загиблих. Атмосферу трагедійності й скорботи було поєднано з вшануванням героїв та жертв АТО, а

також з актуальною для України ініціативою примиренням воїнів Радянської та Української повстанської армій. Також дещо змінились конотації відзначення 9 травня. Наприклад, замість радянської традиції парадів військової техніки у 2015 р. був проведений парад військових оркестрів, чим зберігався святковий піднесений характер, але без пропаганди мілітаризму.

Отже, після Революції Гідності відбулась інтенсифікація національно орієнтованої політики пам'яті – як альтернатива прорадянським ініціативам в період президентства В. Януковича та реакція на російську пропаганду ідеї «русского мира». Двома магістральними векторами формування моделі національної пам'яті стали, по-перше, заходи вшанування героїв Небесної Сотні й АТО, по-друге, ініціативи проведення декомунізації. Зокрема, Небесна Сотня та учасники АТО є основою формування нового пантеону національних героїв, який долає регіональні й етнічні кордони, тому є спільним для всієї країни. Характерно й показово, що їх вшанування відбувається головним чином як суспільна ініціатива і вже потім – як ініціатива влади. Декомунізація ж стала закономірним наслідком європеїзації країни та відходу від комуністичного минулого. Її проведення стало можливим саме після Революції Гідності, оскільки в цей час співпали запити активної частини громадськості та новообраної політичної еліти. Пропоновану у відповідних законах модель декомунізації можна узагальнено представити як вибір європейського шляху розвитку замість радянського, внаслідок чого – засудження й заборона пропаганди комуністичної спадщини на користь реабілітації та героїзації національного нарративу, чому, в свою чергу, має сприяти відкриття архівів радянських спецслужб.

Для переосмислення та вшанування минулого позитивними рисами декомунізації є вшанування пам'яті українських героїв і жертв минулої та сучасної національної боротьби, запровадження європейських традицій відзначення Дня Перемоги. Однак, у майбутньому на шляху інтеграції до європейської спільноти

необхідним кроком має стати також катарсис в осмисленні трагічних та кривавих сторінок власної історії.

Отже, з 2014 р. історична пам'ять стала об'єктом впливу з боку держави та громадянського суспільства, метою якого є формування національної пам'яті, що ґрунтується на ідеї соборності українських земель, спадковості національних військових традицій. Кристалізація цієї мети, з одного боку, постала внаслідок загрози існуванню української державності, з іншого – в результаті усвідомлення об'єктивної потреби формування громадянської активності та соціальної єдності як основи демократичного розвитку держави. Як засіб впливу пам'ять становить інструмент патріотичної мобілізації, протистояння російській пропаганді, подолання радянських стереотипів суспільної свідомості. Крім того, вона є важливим ресурсом для легітимації європейського демократичного курсу України.

Варто відзначити, що одним із рушіїв політики пам'яті в сучасній Україні є «війни пам'яті», які є головним конфліктогеном мнемонічного середовища. Конфлікти навколо пам'яті («війни пам'яті») не лише ускладнюють побудову єдиної національної ідентичності, а й стають на заваді демократичним процесам. Політичні діячі схильні політизувати колективні конфліктні спогади та використовувати ці «болючі точки» заради власної вигоди, привертаючи увагу громадян (тобто виборців) до емоційно напружених та непорушних моментів історії: праві та не праві, герої та поганці, ми та вони – ось, що опиняється у фокусі уваги, замість більш прагматичних проблем та завдань, на зразок якісного змісту та суті соціоекономічних реформ, роботи державних установ, верховенства права чи корупції. Водночас, політична конкуренція набуває дедалі все більш антагоністичного характеру, адже, як влучно зауважує Оксана Шевель, «навіщо вести конструктивний діалог на тему проведення реформ, якщо опонента можна просто делегітимізувати як “іншого”, чий погляд навіть не варто брати до уваги» [78].

Розмірковуючи над перспективами реформування політики пам'яті в Україні, О. Шевель вважає кінцевою метою цього процесу формування багатоопорного режиму пам'яті, де мирно співіснують різні інтерпретації минулого. Зокрема, українська дослідниця виділяє три можливі сценарії реформування політики пам'яті в сучасній Україні [78]:

події, що переживає Україна з 2014 р., відкриває нові, раніше невідомі, перспективи для реформування політики пам'яті, а саме – появу мнемонічних байдужих та уніфікованого режиму пам'яті на всій, підконтрольній урядові України, території;

орієнтованість України на Європу з метою подальшого вступу до ЄС, що передбачає певні підходи до історії, а також пропонує інституційні та правові механізми, спрямовані на зміцнення плюралістичної політики пам'яті – тут пропонується застосовувати європейський підхід до викладання історії відповідно до Рекомендацій Ради Європи від 2001 року «Про викладання Історії у Європі XXI століття», яка пропагує «плюралістичну та толерантну концепцію викладання історії» та «підтримку таких фундаментальних цінностей, як толерантність, взаєморозуміння, права людини та демократія» [98].

Українська політична еліта має прислуховуватися до свого суспільства, бо значна частина українського суспільства має амбівалентне ставлення до проблеми і не схиляється до жодного з конкуруючих історичних наративів, що в довгостроковій перспективі може слугувати платформою для плюралістичнішого режиму пам'яті, незважаючи на брак мнемонічних діячів, здатних просувати такий режим на державному рівні. Проте після подій 2014 р. і подальшої російської агресії настрої українців змінилися: зокрема, значна частина Півдня та навіть Сходу стала більш проукраїнською, а Центр України ще більше наблизився у своїх поглядах до Заходу.

Виходячи з цього, О. Шевель виділяє два можливі сценарії реформування політики пам'яті [78]:

1) якщо проблема Криму та конфлікт на Донбасі затягнуться, то одним із можливих варіантів є подальший відхід Півдня та Сходу України від проросійських / прорадянських парадигм пам'яті, який почався у період Євромайдану. Якщо така зміна поведінкової парадигми продовжуватиметься, тоді Україна – без Криму та підконтрольної сепаратистам частини Донбасу – нарешті зможе наблизитися до встановлення уніфікованого режиму пам'яті, який характеризується погодженим трактуванням минулого і, як наслідок, відсутністю мнемонічних конфліктів. Політичні діячі, відтак, матимуть змогу відсторонитись від політики пам'яті і зайняти позицію мнемонічних байдужих, виходячи з того, що, при наявності погодженого трактування минулого, зусилля створити та пропагувати альтернативну візію навряд чи принесуть результат.

2) Застосування європейського підходу до проблеми суперечливої історії, коли на офіційному рівні визнаються та підтримуються «індивідуальні та родинні пам'яті» і пропагують ідею «демократичної пам'яті» у публічному просторі, відкритому до суперечливих варіантів пам'яті. Якщо вдасться змінити підхід до наративу історії з цілісно-етнічного на індивідуально-груповий, орієнтований на жителів сучасної держави, то, на думку О. Шевель, відбудеться деконструкція водночас і «радянсько го», і «національного» підходу до вивчення історії держави.

Окремі представники російського політичного істеблішменту прагнули нав'язати думку, що українська держава є штучним утворенням, неспроможним гарантувати непорушність кордонів, отриманих у спадок від СРСР, а до переоцінки окремих подій української історії, що відбувалася в межах української пострадянської історіографії, стали долучатися російські професійні науковці та громадські діячі.

Саме з подачі останніх приблизно з 2003 р. регулярно стали обговорюватися теми «утисків мовних та культурних прав росіян», загрози вибуху «антисемітизму та фашизму в Україні», «насильницької українізації», «перекручення історії у зв'язку з так званим Голодомором». Російська позиція часто демонструвалася з

позитивним емоційним забарвленням, альтернативні твердження пов'язувалися з речами, здатними викликати лише негативні емоції та відчуження. В Україні процес українізації наштовхнувся на опір у вигляді протистояння політичних сил, орієнтованих на різне спрямування зовнішньої політики України з різним усвідомленням її місця у світових геополітичних процесах [38].

Також варто відзначити відмінності реалізації політики пам'яті після 2014 року:

- великий громадський запит на відновлення історичної пам'яті, вимога до державної влади активно формувати політику історичної пам'яті;
- визнання національної пам'яті предметом відкритої суспільної дискусії, прийняття рішень у цій сфері на основі усвідомлених і оголошених позицій державних інституцій;
- проведення потужних інформаційних та освітніх кампаній, системна і послідовно робота щодо декомунізації, запровадження історичного календаря;
- заснування фахової і завзятої команди Українського інституту національної пам'яті;
- переосмислення на державному, науковому і суспільному рівнях «складних сторінок історії» ХХ – поч. ХХІ століття, включення у публічне обговорення історій тих, хто боровся за незалежність України у ХХ столітті тощо;
- створення «інфраструктури пам'яті»: заснування й активізація низки комеморативних інституцій, музеїв, архівів;
- початок інтеграції у світове співтовариство – набуття членства у міжнародних структурах пам'яті та активний обмін досвідом;
- визнання тоталітарних режимів – нацистського та комуністичного – злочинними та такими, що здійснювали масові порушення прав людини;
- реабілітація, визнання правомірності боротьби за незалежність;

- відкриття архівів КДБ УРСР як таких, що містять інформацію про масові порушення прав людини, репресії та здійснення кампаній дезінформації проти учасників українського визвольного руху;
- запровадження нових сучасних креативних форм популяризації історії та заповнення «білих плям»: проведення історичних фестивалів, створення настільних ігор, он-лайн додатків та видань;
- запровадження суспільного діалогу щодо питань політики пам'яті і досягнення згоди між представниками різних груп суспільства;
- фокус на долі конкретних людей, а не «історичному процесі» чи аморфних «народних масах»;
- поверненням до публічної дискусії та громадської думки інформації про осіб та інституцій, які були під забороною в радянський час і примусово залишалися на маргінесі суспільної уваги;
- інклюзивність політики пам'яті – увага до гендерного, національного представництва, а також увага до особливостей історії різних регіонів;
- набуття Україною суб'єктності у сфері політики пам'яті вперше від моменту відновлення незалежності. Визначення власних цілей та завдань політики пам'яті, що спричинило зіткнення на міждержавному рівні, стало темою гарячих дискусій.

На нашу думку, таке протистояння чималою мірою сприяло формуванню соціокультурного ґрунту для реалізації експансіоністських намірів РФ щодо південно-східних територій Української держави. Для сучасного етапу гібридної війни, що розгорнулася на теренах України, притаманні деякі специфічні риси інформаційного і смислового характеру.

Йдеться, по-перше, про безпрецедентну інтенсивність та широту охоплення аудиторії інформаційних впливів, яка набула глобального масштабу; по-друге, про систематичне та комплексне застосування традиційних і нових медіа; по-третє, про створення нового дискурсу війни, спрямованого на руйнування наявних і

формування нових інтерпретаційних і смислових механізмів сприйняття дійсності [79].

По суті, як справедливо вказує І. Валушко, «сучасні війни трансформувалися у війни ідей, коли відбувається трансляція на інші народи власного «культурного коду», світогляду, нав'язування власної «ціннісної платформи»» [14]. Отже, війна ідей або війна смислів (сенсів) захоплює і віртуальний, і когнітивний простори, а також, як наслідок, програмує навколо людини і простір інформаційний. Це пов'язано з феноменом вибіркового сприйняття, відповідно до якого людина бачить навколо себе тільки те, що відповідає її картині світу. Модель світу прямо та опосередковано формує ті інформаційні потоки, якими користується людина. Проте маніпулювання смислами має не пряму дію, а скоріше фонову.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати магістерського дослідження відповідно до поставленої мети та завдань, слід зробити наступні висновки:

При характеристиці сутності та основних теоретичних підходів при дослідженні політичної пам'яті розглянуто поняття «історична політика» та «політика пам'яті». Визначено, що предметом історичної політики є державні свята, ритуали, патріотичні обряди, визначення місць національної пам'яті, присудження відзнак, упорядкування назв вулиць та увесь комплекс музейної та меморіальної політики.

Натомість термін «політика пам'яті» передбачає не тільки цілеспрямовану діяльність органів державної влади та груп істориків в історичній сфері, але й ініціативу «знизу», тобто у всій їхній взаємодії та багатоплановості. «Політика пам'яті» є набагато ширшим поняттям, яке включає в себе також «історичну політику». Оскільки до «політики пам'яті» ангажуються не тільки державні інституції, але й окремі суспільні групи, які формуються за різними критеріями, а отже, не варто цей складний і багатогранний процес звужувати до рівня політизації історії або ж лише до якоїсь конкретної цілеспрямованої діяльності в історичній сфері.

Політика пам'яті – це політика держави, міжнародних організацій, політичних партій, громадських об'єднань і рухів, окремих політичних лідерів та громадських діячів у сфері конструювання спільних уявлень та оцінок минулого, а метою політики пам'яті є формування єдиного меморіального поля та спільної ідентичності політичної нації, а також протидія зовнішнім деструктивним інформаційним впливам.

При визначенні основних концептуальних засад та основних моделей державної політики пам'яті визначено, що державна політика пам'яті – важлива складова політичної діяльності (гуманітарної політики) держави; сукупність

унормованих в концептуальному й правовому відношеннях принципів, методів та конкретних державних й суспільно-політичних заходів з використання (урахування) інформації про історичне минуле в процесах державного (національно-державного) будівництва й соціокультурного відтворення політичної нації.

Серед суб'єктів, що здійснюють політику пам'яті, доцільно розрізняти інституціоналізовані та неінституціоналізовані. Неінституціоналізовані суб'єкти політики пам'яті здійснюють ситуативну діяльність в цій сфері. До них належать суспільні рухи та окремі громадські діячі. Детальний перелік інституціоналізованих суб'єктів політики пам'яті в Україні за специфікою діяльності та підпорядкуванням поділяються на урядові та недержавні.

Розглянуто *радянсько-російську модель історичної пам'яті* щодо України.

Відповідно Україна – це невід'ємна складова євразійського цивілізаційного простору, частина т. зв. «русского мира»; українці є не самостійною нацією, а частиною єдиного «русского» народу, поряд з росіянами та білорусами, і тому не мають історичних прав на власну державність. Серед усіх народів лише російський має державну історію, а доля інших народів – бути будівельним матеріалом для творення історії росії; Україна має спільну з росією історичну пам'ять і не має власного історичного процесу.

Натомість *українська національна модель історичної пам'яті* ґрунтується на протилежних принципах: Україна – це частина європейської цивілізації; українці, поряд з росіянами та білорусами, – самостійний та рівноправний історичний етнос, а тому й сьогодні мають будувати власну державу; Україна має відмінну від російської історію, свій історичний процес і відповідно – історичну пам'ять.

Також виокремлено інклюзивну модель політики пам'яті. Інклюзивна модель політики пам'яті, відповідно до якої різні соціальні групи, інститути громадянського суспільства та окремі громадяни мають право бути включеними/залученими до процесів підготовки рішень у сфері політики пам'яті, є

ефективною для українського суспільства. Мова йде про репрезентацію у публічному просторі та включеність у публічну дискусію історії та пам'яті різних, зокрема, етнічних груп та меншин, що проживають або проживали на території України.

При дослідженні державних інститутів конструювання та реалізації політики пам'яті розглянуто діяльність президентів України з 1991 року та Українського інституту національної пам'яті. Відзначено, що політика пам'яті постає як «битва за минуле». Розуміючи це, влада вдало намагається сформуванню своє бачення цього явища. Характеризуючи діяльність президентів України, які мають найбільший вплив на формування політики пам'яті.

Варто відзначити, що у процесі конструювання політики пам'яті велике значення мають спеціально створені урядові структури та науково-дослідні установи, покликані об'єктивно висвітлити історичне минуле та допомогти громадянам ідентифікувати себе.

Визначено, що в рамках пріоритетів Інститут національної пам'яті головні зусилля спрямовано на дослідження місць пам'яті України за кордоном, на ініціювання змін у наявні міжнародні домовленості України, що регулюють питання захисту місць пам'яті та опрацювання положень майбутніх угод, на посилення наукового діалогу щодо важливих та складних питань історичної пам'яті.

Характеристика взаємодії громадських організацій з органами влади у реалізації державної політики пам'яті дозволила довести, що такий діалог дає змогу обговорювати питання політики пам'яті. Такі обговорення нерідко ставали фільтром на шляху певних проєктів. А позиція представників громадськості в ухваленні конкретних рішень, що стосувались політики пам'яті, мала вагомий, а нерідко вирішальний вплив на ухвалення рішень.

Проаналізувавши політику пам'яті як невід'ємну частину системи національної безпеки держави варто відзначити, що радикальні зміни в державній

політиці пам'яті й насправді відбулися з часу військового конфлікту росії та України. У сучасній ситуації, в умовах російсько-української війни, інформаційна складова цього протистояння набуває особливого, непересічного значення. російське медіа-обґрунтування своєї військової агресії щодо України було та й залишається важливою ланкою в інформаційному протистоянні з Україною та вибудовуванні москвою свого власного варіанта стратегічного нарративу та його представлення насамперед у зарубіжних ЗМІ, які так чи інакше позиціонують себе як проросійськи налаштовані.

У цьому контексті слід зауважити, що російські «малі нарративи» для «українського вжитку» відрізняються від нарративів, які використовують російські медіа, впливаючи на місцевий електорат та відповідно формуючи в нього потрібне їм бачення проблеми російсько-українських взаємин: їх історії, еволюції та сучасного стану.

Втрата частини території та військово протистояння росії як агресору, що триває до сьогодні, істотно змістили акценти в інформаційному протистоянні України та рф. Якщо ставлення до політики пам'яті, у вітчизняному інформаційному просторі, до анексії росією Криму, проходило по лінії «радянське–антирадянське», після цього починає різко змінюватися з врахуванням самого факту військової агресії проти України. З цього часу все більше втрачають вплив на свідомість українців історичні міфи, які формувалися за радянських часів та активно використовувалися й розкручувалися російською пропагандистською машиною про «єдність слов'янських народів» і т. п. ідеологічні штампи.

Водночас, разом зі зменшенням тематичного «радянського» сегмента інформаційного простору в Україні, російські та проросійські медіа почали активно розкручувати іншу теми: «ОУН-УПА» та «вплив Заходу» на політику сучасної України.

Визначено, що з 2014 р. реалізація політики пам'яті стала об'єктом впливу з боку держави та громадянського суспільства, метою якого є формування

національної пам'яті, що ґрунтується на ідеї соборності українських земель, спадковості національних військових традицій. Кристалізація цієї мети, з одного боку, постала внаслідок загрози існуванню української державності, з іншого – в результаті усвідомлення об'єктивної потреби формування громадянської активності та соціальної єдності як основи демократичного розвитку держави. Як засіб впливу пам'ять становить інструмент патріотичної мобілізації, протистояння російській пропаганді, подолання радянських стереотипів суспільної свідомості. Крім того, вона є важливим ресурсом для легітимації європейського демократичного курсу України.

Отже, сьогодні Україна переживає нелегкі часи своєї історії, випробовує численні безпекові виклики, які послаблюють її суверенітет і незалежність. У період 2014-2021 рр. під час гібридної війни РФ проти України спостерігалось запекле змагання різних версій минулого – українське суспільство ще не виробило модель історичної пам'яті, яка б могла консолідувати націю як цілісне політико-культурне утворення.

Політика пам'яті постає як одна з найбільш актуальних проблем пострадянського і посттоталітарного розвитку Української держави, оскільки історія як пам'ять суспільства є не тільки дискурсивною практикою, а й виконує важливі завдання легітимації політичного режиму, «узаконюючи» державність, націю, інтереси груп та спільнот тощо.

В умовах інформаційної війни, яка є невід'ємною частиною активної фази гібридної війни, що ведеться РФ проти України ще з 2014 р., політика пам'яті стає ключовим напрямом військових дій, від успішності реалізації якої багато в чому залежить перемога в сучасній війні. Справжнім випробуванням для Української державності стала «гаряча» фаза російсько-української війни, розпочата 24 лютого 2022 р., яка є жахливим продовженням агресії РФ проти суверенної України. Ці події надзвичайно загострили проблему державного управління у сфері політики пам'яті в умовах гібридної війни.

СПИСОК ОПРАЦЬОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітична доповідь від громадськості у форматі Shadow Report «Реформа у сфері політики пам'яті: проміжні підсумки виконання «декомунізаційних законів». URL: http://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/attached/shadow_decomunisation.pdf (дата звернення: 11.11.2021).
2. Антикорупційний комітет рекомендував створити ТСК для перевірки уряду Яценюка. *Українська правда*. 2015. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/8/7064157> (дата звернення: 11.11.2021).
3. Бабин яр: людина, влада, історія. URL: <http://history.kby.kiev.ua/> (дата звернення: 18.08.2022).
4. Бабка В. Л. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. Київ, 2017. URL: http://www.npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/avtoref/D_26.053.12/aref_Babka.pdf. (дата звернення: 05.10.2021).
5. Бабка В. Л. Міжетнічні відносини та державна політика пам'яті в Україні. *Мультикультуралізм як соціально-правове явище: виклики глобалізованого світу* / за заг. ред. А. М. Подоляки. Київ : ТОВ «Арт-технологія», 2015. С. 203-215.
6. Бабка В. Л. Політика пам'яті в перші роки незалежності України. *Гілея*. 2016. Вип. 110. С. 360-364.
7. Бабка В. Л. Українська історична пам'ять під впливом інтеграційних факторів. *По той бік Дніпра: Вплив контраверсійних образів «іношого українця» на формування ментальних кордонів* / За заг. ред. М. О. Фролова. Запоріжжя: Інтер-М, 2015. С. 113-118.
8. Бабка В. Політика пам'яті: спроба теоретичного синтезу, моделі впровадження та роль у перехідному суспільстві. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. № 6 (74). С. 201-215.

9. Бойко О. Д Війна символів – війна не символічна або «іконоборчий» рух доби перебудови. *Нова політика*. 2001. № 2. С. 43-47.
10. Бондар А. Політика пам'яті між революцією та війною. URL: <http://www.dw.com/uk/андрій-бондар-політика-пам'яті-між-революцією-та-війною/a-39104554> (дата звернення: 26.09.2022).
11. Бугай Н. Ф. Казаки России в обеспечении безопасности: проблемы внутренних угроз. URL: <http://www.iriran.ru/?q=node/1472> (дата звернення: 18.05.2022).
12. В Польше — опублікована книга А. Р. Дюкова ««Dlaczego walczymy z Polakami». Antypolski program OUN w kluczowych dokumentach». URL: <http://www.iriran.ru/?q=node/1673> (дата звернення: 23.06.2022).
13. В'ятрович В. Декомунізація і академічна дискусія. *Критика*. URL: <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya> (дата звернення: 11.03.2022).
14. Валюшко І.О., Основні виклики і загрози в епоху інформаційних війн. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23 (2). С. 144.
15. Виклики і перспективи політики пам'яті. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/vikliki-i-perspektivi-politiki-pamyati> (дата звернення: 30.11.2021).
16. Воляннюк О. До визначення поняття політики пам'яті в сучасній політології. *Нова парадигма*. 2009. Вип. 87. С. 120-128.
17. Воляннюк О. Я. Громадські формування у галузі політики пам'яті сучасної України. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2009. № 3. С. 122-126.
18. Воляннюк О. Я. Суспільна пам'ять і політика: Мистецтво можливого. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. 172 с.
19. Воляннюк О. Я. Суспільна пам'ять як вимір політичного розвитку (методична розробка до лекції). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*.

2013. Вип. 10. С. 116.

20. Ганжуров Ю. С. Законотворення як проекція майбутніх фреймів національної пам'яті. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 6. С. 55-68.

21. Гон М. Особливості формування української історичної пам'яті в час демократичного транзиту. *Філософія. Педагогіка. Суспільство: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. 2012. Вип. 2. С. 269-270.

22. Гриневич В. Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества. *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2–3 (40–41). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gri24.html> (дата звернення: 17.08.2022).

23. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есе. Київ : Грані-Т, 2010. 232 с.

24. Грицак Я. Й. Життя, смерть та інші неприємності. Київ : Грані-Т, 2008. 232 с.

25. До Дня Незалежності УІНП та МКІП презентували проєкт «Діалоги про війну». URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/do-dnya-nezalezhnosti-uinp-ta-mkip-prezentuvaly-proyekt-dialogy-pro-viynu> (22.08.2022).

26. Закон України «Про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про державні нагороди України». *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 34. Ст. 1170.

27. Звіт Українського інституту національної пам'яті за 2021 рік. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2021-rik> (дата звернення: 07.07.2022).

28. Зерній Ю. Державна політика пам'яті в Україні: Становлення та сучасний стан. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3. С. 41-51.

29. Інавгураційна промова Віктора Ющенка. *Український шлях*. 2005. 27 січня – 2 лютого. С. 2.

30. Киридон А. Пам'ять як подорож у минуле (теоретичний дискурс). *Гілея*. 2013. № 75. С. 131-133.

31. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2009. Вип. 32. URL: http://prima.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/visnyk32/Visnyk32_P2_03_Konyk.pdf (дата звернення: 06.09.2022).
32. Концептуальні засади державної політики пам'яті. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/269/>. (дата звернення: 05.03.2022).
33. Кривошея В. Моделі пам'яті і державна політика пам'яті. *Національна та історична пам'ять*. 2011. Вип. 1. С. 26-37.
34. Круглий стіл на тему: «Законодавство про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні: стан виконання». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://rada.gov.ua/preview/anons_acred/149957.html
35. Лунін С. «Антикомуністичні» закони 9 квітня: що варто було би переробити. *Критика*. URL: <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions/zakony-9-kvitnya-shcho-varto-bulopererobyty> (дата звернення: 08.12.2021).
36. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
37. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / кер. авт. кол. А. М. Киридон. Київ : ДП« НВЦ «Пріоритети», 2013. 436 с.
38. Ніколаєць Ю.О., Політика історичної пам'яті в Україні на початку ХХІ ст. *Політологічні студії*. 2011. Вип. 2. С. 197
39. Опалько Ю. В. Взаємодія громадських організацій з органами державної влади у реалізації державної політики пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 3. С. 42-49.
40. Офіційний сайт Українського інституту національної пам'яті. URL: <http://www.memory.gov.ua/ua/> (дата звернення: 18.09.2022).
41. Пахоменко С. «Випробування» Донбасом: регіональний контекст

політики історичної пам'яті. *Historians.in.ua*. URL: <http://historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/649-serhii-pakhomenko-vyprobuvanniadonbasom-rehionalnyi-kontekst-polityky-istorychnoi-pamiaty> (дата звернення: 16.01.2022).

42. Питання Українського інституту національної пам'яті : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 липня 2014 р. № 292. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/292-2014-%D0%BF> (дата звернення: 17.08.2022).

43. Питання Українського інституту національної пам'яті : Указ Президента України від 9 грудня 2010 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1086/2010> (дата звернення: 18.11.2021).

44. Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 600 с.

45. Полтавець С. Політика пам'яті як аспект інформаційної безпеки: ефективність вітчизняної нормативної бази та здійснюваних заходів. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3529:politika-pam-yati-yak-aspekt-informatsijnoji-bezpeki-efektivnist-vitchiznyanoji-normativnoji-bazi-ta-zdijsnyvanikh-zakhodiv&catid=81&Itemid=415 (дата звернення: 06.06.2022).

46. Про відзначення 350-річчя Переяславської козацької ради 1654 року : Указ Президента України від 13 березня 2002 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/238/2002> (дата звернення: 19.01.2022).

47. Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій : Указ Президента від 26 листопада 1998 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1310/98> (дата звернення: 19.01.2022).

48. Про День захисника України» : Указ Президента України «від 14 жовтня 2014 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/806/2014> (дата звернення: 06.08.2022).

49. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/317-19/> (дата звернення: 09.09.2022).

50. Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2011 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74-2011-%D0%BF> (дата звернення: 17.08.2022).

51. Про заходи у зв'язку з відзначенням 70-ї річниці визволення України від фашистських загарбників та 70-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років Указ Президента України від 24.03.2015 № 169/2015. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169/2015#n39> (дата звернення: 11.01.2022).

52. Про створення Інституту національної пам'яті : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/927-2006-%D0%BF> (дата звернення: 06.08.2022).

53. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років Закон України. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/315-19> (дата звернення: 11.01.2022).

54. Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1684-14> (дата звернення: 11.01.2022).

55. Програма міжнародної научної конференції «Велика російська революція: сто лет изучения» (9–11 окт. 2017 г.). URL: <http://www.iriran.ru/?q=node/1690> (дата звернення: 17.08.2022).

56. Пыжиков А. Польско-украинский заговор в русской истории. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i5M0N1UA5GQ> (дата звернення: 18.08.2022).

57. Расевич В. Ще раз про політику пам'яті. *Zaxid.net*. URL: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?shhe_raz_pro_politiku_pamyati&objectId=1097971 (дата звернення: 07.01.2022).

58. Российская история написана с украинских позиций. URL: <http://bramaby.com/ls/blog/rus/6832.html> (дата звернення: 07.07.2022).

59. Рубан Ю. Про політику пам'яті. *Українська правда*. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/10/26/7042252/> (дата звернення: 07.07.2022).

60. Руда О. Екс-чиновник Гордієнко, який звинувачує уряд Яценюка в корупції, заявив, що його переслідують. *Zaxid.net*. URL: http://zaxid.net/news/showNews.do?ekschinovnik_gordiyenko_yakiy_zvinuvachuye_ur_yad_yatsenyuka_v_koruptsiyi_zayaviv_shho_yogo_peresliduyut&objectId=134719 (дата звернення: 16.01.2022).

61. Рябчук М. Культура пам'яті і політика забуття. *Критика*. 2006. № 1–2. С. 18-21.

62. Солдатенко В. Проблеми політики національної пам'яті і завдання її наукового забезпечення. *Вісник Національної академії наук України*. 2011. № 12. С. 52-63.

63. Троян С. С. Українсько-польські відносини: архітектоніка соціальної пам'яті. *Література та культура Полісся*. 2011. Вип. 64: Сучасні теоретико-методологічні дослідження соціальної історії і культури Полісся та України. С. 303-312.

64. У Комітеті з питань правової політики та правосуддя відбувся «круглий

стіл» на тему: «Законодавство про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні: стан виконання».

Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/150914.html> (дата звернення: 09.09.2022).

65. УІНП запустив новий онлайн-ресурс «Архів усної історії». URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/uinp-zapustyv-novyuy-onlayn-resurs-arhiv-usnoyi-istoriyi> (дата звернення: 25.09.2022).

66. УІНП та МВС підписали меморандум про співпрацю задля збереження пам'яті про героїв війни. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/uinp-ta-mvs-pidpysaly-memorandum-pro-spivpracyu-zadlya-zberezhennya-pamyati-pro-geroyiv-viynu> (дата звернення: 14.09.2022).

67. Україна вшановує переможців. *Голос України*. 11 травня 1995. С. 3–5.

68. Українська історична дидактика: міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії) : зб. наук. ст. / за ред. М. Телус, Ю. Шаповал. Київ : Генеза, 2000. 368 с.

69. Федорищак Х. І. Інституційні механізми реалізації політики пам'яті на державному рівні (на прикладі України та Республіки Польща) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Івано-Франківськ, 2017. 263 с.

70. Федорів Х. І. Вплив Українського інституту національної пам'яті на формування історичної пам'яті. *Актуальні проблеми сучасної політики*. Рівне : РДГУ, 2013. С. 37-39.

71. Федорів Х. І. Інститут президентства як механізм реалізації політики пам'яті (приклад України). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22*. 2014. С. 251-257.

72. Федорів Х. І. Інституційні механізми реалізації політики пам'яті в Україні та Республіці Польщі. *Панорама політологічних студій*. 2013. Вип. 10. С. 161-169.

73. Федорів Х. І. Політика пам'яті: різноманітність сучасних підходів щодо

теоретико-методологічного аналізу. *Перспективи: Соціально-політичний журнал*. 2013. № 3 (57). С. 118-122.

74. Федорів Х. І. Український інститут пам'яті як механізм формування колективної пам'яті суспільства. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2013. № 3 (23). С. 145-154.

75. Хальбвакс М. Соціальні рамки пам'яті. URL: https://www.academia.edu/29735881/%D0%A5%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D1%81_%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D0%B8_%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%B8 (дата звернення: 08.12.2021).

76. Хітрова Т. В. Медійні засоби репрезентації дискурсу «Історична пам'ять» у концепції реалізації державної політики пам'яті. *Держава та регіони. Сер. Соц. комунікації*. 2012. Вип. 4. С. 133–139.

77. Шаповал Ю. І. Політика пам'яті в сучасній Україні. *Східний інститут українознавства ім. Ковальських*. URL: <http://keui.univer.kharkov.ua/www/index.php?set=news&mc=readfull&do=50> (дата звернення: 07.02.2022).

78. Шевель О. Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні в порівняльній перспективі. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. 2016. URL: <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars> (дата звернення: 18.08.2022).

79. Яворська Г.М., Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети. Сер.: Політика*. 2016. № 4 (41). С. 44.

80. Янукович сказав депутатам ПАРЄ, що Голодомор – не геноцид. *Інформаційне агентство УНІАН*. URL: <http://eunews.unian.net/ukr/detail/193461> (дата звернення: 08.08.2022).

81. Cichocki M. A Czas silnych tożsamości. Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa. Warszawa, 2005. S. 42.
82. Cole J. Forget colonialism? Sacrifice and the art of memory in Madagascar. Berkeley, Los Angeles, London : University of California press, 2001. 380 p.
83. Dariusz G. Po co nam polityka historyczna. *Gazeta Wyborcza*. 30 września 2005.
84. Erll A. Cultural memory studies: an introduction. *Media and Cultural Memory*. Berlin–New York : de Gruyter, 2008. P. 1-19.
85. Halbwachs M. On collective memory / ed., transl. by L. A. Coser. Chicago and London : The University of Chicago Press, 1992. 235 p.
86. Kansteiner W. Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies. *History and Memory*. 2002. № 41. P. 171.
87. Kappeler A. Ukraine and Russia: legacies of the imperial past and competing memories. *Journal of Eurasian Studies*. 2014. Vol. 5. Iss. 2. P. 107-115.
88. Kurtyka J. Polska polityka historyczna. *Biuletyn Instytutu pamięci narodowej*. 2006. № 5 (64). 2006. S. 13.
89. Marples D. Current politics in Ukraine. URL: <https://ukraineanalysis.wordpress.com/2015/04/09/ukraine-parliament-legalizes-fighters-for-ukrainian-independence-in-the-20thcentury/> (дата звернення: 16.01.2022).
90. Memory of the Information. URL: http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001355/135529_e.pdf.
91. Memory studies» в Україні: статусність та особливості процесу становлення. *Офіційний сайт Українського інституту національної пам'яті*. URL: <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1662.htm> (дата звернення: 20.02.2022).
92. Misztal B. A. Theories of social remembering. Maidenhead, Philadelphia : Open University Press, 2003. 190 p.

93. Motyl A. Behind the new legislation to decommunize Ukraine. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2015-04-28/kiivs-purge> (дата звернення: 09.04.2022).
94. Nasrallah L. The politics of memory. *Harvard Divinity Bulletin*. 2005. Vol. 33. № 2. URL: <http://bulletin.hds.harvard.edu/articles/autumn2005/politics-memory> (дата звернення: 09.04.2022).
95. Open Letter from scholars and experts on Ukraine re. the so-called «Anti-communist law». *Критика*. URL: <http://krytyka.com/en/articles/open-letter-scholars-and-experts-ukraine-re-so-calledanti-communist-la> (дата звернення: 12.03.2022).
96. Pastusiak L. Czym jest dziś patriotyzm. *Myśl Socjaldemokratyczna*. 2006. № 1–2. S. 57-58.
97. Pawelec T. Rewolucja w pamięci historycznej. *Porównawcze studia nad praktykami manipulacji zbiorową pamięcią Polaków w czasach stalinowskich*. Kraków : Universitas, 2012. 302 s.
98. Recommendation Rec(2001)15 of the Committee of Ministers to member states on history teaching in twenty-first-century Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 31 October 2001 at the 771 meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2c31
99. Russell N. An introduction to the Overton Window of political possibilities. URL: <https://www.mackinac.org/7504> (дата звернення: 16.05.2022).
100. Science of memory: concepts / ed by H. L. Roediger, Y. Dudai, S. M. Fitzpatrick. Oxford : Oxford University Press, 2007. 464 p.
101. Television histories: Shaping collective memory in the media age / ed. by G. R. Edgerton, P. C. Rollins. Kentucky : The University Press of Kentucky, 2001. 386 p.
102. Tulving E. Episodic memory: from mind to brain. *Annual Review of Psychology*. 2002. Vol. 53. P. 1-25. URL: <http://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.psych.53.100901.135114> (дата звернення: 01.02.2022).

103. Wertsch J. V. *Voices of collective remembering*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 202 p.

104. Wilson A. Elements of a theory of Ukrainian ethno-national identities. *Nations and Nationalism*. 2002. Vol. 8 (1). P. 31-54.

105. Żaryn J. Polska polityka historyczna. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. 2006. № 5 (64). S. 3.

